
De gode gamle dage

- en analyse og diskussion af Danmarks udvikling gennem 20. århundrede -

Af Patrick Møller Thomsen

AAU, efteråret 2021

Formaliteter

Speciale udarbejdet efterår 2021 på 11. semester på Aalborg Universitet, kandidatuddannelsen i historie, Det Samfundsfaglige Fakultet, Institut for Politik og Samfund, modul L.

Forfatter: Patrick Møller Thomsen, 2012-6345

Vejleder: Mogens Rüdiger

Afleveringsdato: 22.12.2021

Antal anslag i specialet: 167.606 ud af maksimalt 192.000 anslag

Abstract anslag: 2.495 ud af maksimalt 4.800 anslag

Antal sider i alt i specialet: 69,8 sider

NB. Forsidebillede er lånt fra samvirke.dk.

Forord

Med fremstillingen af dette speciale markeres afslutningen af kandidatforløbet i Historie med Biologi som sidefag på min uddannelse ved Aalborg Universitet, Det humanistiske og Det samfundsfaglige fakultet, Institut for Politik og Samfund, efteråret 2021.

2021 har lige som det foregående år været et år fuld af udfordringer, hvor vores samfund til stadighed er til debat, både i medierne samt på de sociale medier. Især vores velfærdsstat og den danske model bliver ivrigt debatteret, om hvorvidt den med det stadig øgede pres kan bestå i fremtiden. Ofte høres vendingen *"alt var også bare bedre i de gode gamle dage"* eller *"den gang vi var børn, var alting bedre"*. Alle synes at have en mening om, hvordan vores samfund bedst ledes og regeres, samt hvilke beslutninger der kan hjælpe os ud af mørket og hen mod en lysere fremtid.

Gennem de forskellige semestre under uddannelsen på både historie- og biologistudiet, har jeg erhvervet mig et stort kendskab til Danmarks historie, udvikling og særligt de videnskabelige, kulturelle og samfundsfaglige gennembrud, der har haft stor betydning for det samfund, vi oplever i dag.

Deraf tog dette speciale sit udgangspunkt i at dykke ned i begrebet *"de gode gamle dage"* samt en gennemgribende analyse og diskussion af Danmarks udvikling gennem 20. århundrede. Var det hele bedre i *"de gode gamle dage"*? Eller har vi det så godt i vores velfærdssamfund, som vi kender det i dag, at vi glemmer at være taknemmelige for den kæmpe udvikling der er fundet sted? Hvilke store tænkere har været medvirkende til blandt andet de mange lovændringer, der ligger til grund for velfærdsstaten og dens mange fordele. Som en bagside af medaljen, hvilke skyggesider arbejder det senmoderne menneske og samfund så med, der gør at der tyes til vendinger som, hvis bare alt var som *"i de gode gamle dage"*.

Jeg har under hele specialet benyttet mig relevant forskning til min analyse og diskussion, hvilket har gjort dette speciale muligt. Sidst men ikke mindst får min vejleder, Mogens Rüdiger, en særlig tak for al hans hjælp, positive syn på mit emne og mine ideer, samt mange gode og konstruktive råd og hyggelige samtaler.

God læselyst.

Med venlig hilsen Patrick Møller Thomsen.

Indholdsfortegnelse

1	Abstract.....	6
2	Indledning	8
3	Problemfelt	9
3.1	Metodiske overvejelser	10
4	Problemformulering.....	11
5	Afgrænsning	11
6	Forskningsoversigt	12
7	Historisk afsæt	13
7.1	Demokratiets grundsten	13
7.2	De to Slesvigske krige	15
7.3	Tiden efter 1864	17
7.3.1	Landbruget	18
7.3.2	Industrialisering, andelsbevægelse og organisering.....	18
7.3.3	Folkeskolen bliver til	20
8	Begrebsafklaring	21
9	Analyse.....	23
9.1	Arbejderen.....	23
1.1.1	Børnearbejde og barsel.....	24
9.1.1	De tre 8-taller	27
9.1.2	Mellemkrigstiden og Den store socialreform	28
9.1.3	Efterkrigstiden og Den store acceleration	38
9.1.4	Overførselsindkomster	43

9.1.5	Fagbevægelserne	52
9.2	Uddannelse.....	58
9.2.1	Folkeskolen i 20. århundrede.....	58
10	Konklusion.....	69
11	Litteraturliste	72

1 Abstract

“The good old days – an analysis and discussion of Denmark’s development in the 20th century”

The expression “the good old days” is often used in regard to rapid progress of society, and a concept of a better time in the past. This master thesis wished to uncover if such a phenomenon is actually true, or if it is just the past viewed through rose tinted glasses.

The main research question of this master thesis is as follows: *What is the basis of the progress that lies in the Denmark we see today, through the 20th century, and can progress always be seen as something positive?*

In order to answer this main research question, thorough research of Denmark as a society had to be done, and four different points of analysis was decided upon.

The four points are as follows: the development of the worker in society; education; equality and the rights of the citizen.

Before any of these questions could be answered, a detailed historical backstory of Denmark’s development into a constitutional monarchy from the mid-19th century onto the beginning of the 20th had to be done.

The concept “the good old days” had to be observed as a culturally critical phenomenon, and thus Reinhart Koselleck’s work has been used to clarify this concept. Jeppe Nevers book “Fra skældsord til slagord” helped understand Koselleck’s theory and clarify the concept of democracy.

The german sociologist Ulrich Beck and his works on the term “risk society” was used to assess the concept of “the good old days” from a different point of view. Instead of looking at the development of the society as only a product of wealth, rights, education and equality, the works of Ulrich Beck provided an alternative angle to the concept.

Bo Lidegaard's book about Denmark in the 20th century was used as a basis for the general historical knowledge and was supplemented by Thorsten Borring and Bjørn Poulsens book about Denmark from the Middle Ages to the present age. Karin Lützens journal article "De gode gamle dage ude på landet" was used to clarify if the concept "the good old days" was a social construct, or and actual cultural phenomenon.

In order to analyse the four different point of the main question, the volumes 3 – 6 by Lars Schädler Andersen, et al., "Dansk velfærdshistorie" and volume 3 – 5 by Anne Katrine Gjerløff and Ning de Coninck-Smith, et al., "Dansk skolehistorie" was used, as these works are extremely detailed and completed, and has therefore contributed significantly to a well-founded analysis.

2 Indledning

*"I et land uden høje bjerge, hvor det både regner og sner, skal jeg leve min dage,
og dø den dag det sker. I en plet på verdenskortet, som ingen regner med, og
som let kan blive borte, når vi ikke mere har fred"*

Linjerne ovenfor er fra sangen *"I et land uden høje bjerge"*, fra 1986 skrevet af Michel Falch, hvor han maler et nationalromantisk portræt af Danmark i røde og hvide farver. Sangen beskriver Danmark som et lille land, der ikke tillægges nogle særlig betydning fra udlandet, men samtidig beskrives det som et fantastisk land, hvor sangeren gerne vil udleve sine dage. Michael Falch står ikke alene med denne nationalromantiske opfattelse af Danmark, som nærmest kunne være fra noget af Dansk Folkepartis valgmateriale.

Begrebet "de gode gamle dage" er et begreb, som ofte ses benyttet i folkemunde i forbindelse med en modernisering af en eller anden art, for at understrege at al udvikling ikke nødvendigvis er positivt. Begrebet kan derfor ligeledes ses både som en talemåde, men også et mere seriøst kulturkritiks fænomen. Gennem det forrige århundrede og frem til i dag har Danmark på flere niveauer gennemgået en markant udvikling som land og samfund. Landet har oplevet to verdenskrige, en kold krig samt en energikrise og til stadighed svingende konjunkturer. Vi er gået fra at være et land der primært eksporterede landbrugsvarer til et land, der eksporterer viden. Der har været fart på udviklingen, nogle gange måske for meget, hvorfor der kan være en tilbøjelighed til at synes, at tingene var bedre førhen – "I de gode gamle dage".

3 Problemfelt

Interessen for emnet, Specialet beskæftiger sig med, Danmarks udvikling i løbet af de sidste ca. 120 år, udspringer fra et begreb, som der ofte benyttes i forskellige samfundsdebatter "de gode gamle dage". Begrebet optræder ofte i forbindelse med, at noget opfattes som en negativ udvikling, for eksempel som folkeskolens reform i 2014 eller fagbevægelsernes udvikling de sidste 50 år.

At tingene indirekte beskrives som værende blevet værre, og alt var bedre førhen, er et meget subjektivt synspunkt, som Specialet vil forsøge at fremvise en mere objektiv vinkel på. Tendensen til at beskrive fortiden som et eller andet lykkeligt samfund, hvor alle havde det meget bedre end i dag, startede en undren ved forfatteren og gav incitament til at undersøge emnet. Med en baggrund i både historie og biologi var forfatteren dog meget bevidst om, at vi som borgere udelukkende har oplevet en positiv udvikling i henholdsvis middellevetid, levestandard og velfærd de sidste 120 år, og derfor måtte begrebet "de gode gamle dage" være en misforstået opfattelse af begivenhedernes gang. Det blev ydermere klart for undertegnet, at der ikke altid blev argumenteret for ovenstående med kvantitative data, men i højere grad med bløde kvalitative data. Vi lever længere, sundere og er bedre uddannet, ja, men er vi mere bekymrede? Det var i den sammenhæng, at den tyske sociolog Ulrich Beck blev fundet interessant at arbejde med. Vi lever i dag i det senmoderne samfund, som han betegner *Risikosamfundet*. Det er kort fortalt et samfund, hvor der for individerne i samfundet findes nogle angstprovokerende men samtidig u håndgribelige fænomener, som gør, at nogle borgere føler sig utrygge i nutidens samfund. I dagens Danmark kan der være mange ting at være nervøs for, heriblandt klimaforandringerne, den verdensomspændende COVID19 pandemi og en potentiel økonomisk lavkonjunktur. Det var således med Ulrich Becks risikosamfund i baghovedet, at interessen for at undersøge forskellen på begyndelsen af 20. århundrede og i dag for alvor tog fart. Hvad er det, der menes, når der tales om de gode gamle dage? Er det blot et produkt af lykkelige minder fra barndommen, eller er der reelt noget om snakken?

3.1 Metodiske overvejelser

For at komme fra problemformulering til konklusion tager Specialet udgangspunkt i en række historiske bøger der beskæftiger sig med relevante emner. Der er også gjort brug af forskellige opslagsværker, leksikoner samt udvalgte lovttekster for at opbygge et solidt grundlag til analysen og diskussionen samt besvarelsen af problemformuleringen. Hovedsageligt er der gjort brug af Bo Lidegaards "Danmark i det 20. århundrede" og Thorsten Borring Olesen og Bjørn Poulsens "En Danmarks historie – Fra middelalder til nutid" til at give et bredt historisk overblik over den periode Specialet beskæftiger sig med.

Det blev dog hurtigt klart at opgaven var enorm, og at der ikke var meget eksisterende forskning på området. Derfor er Specialet lidt en blanding af en kronologisk Danmarkshistorie med begyndelse i 1840erne, og en analyse og diskussion af samfundsudviklingen siden 1901. For at få en forforståelse af Danmark i 20. århundrede var det nødvendigt med et afsnit, der beskrev grundlaget herfor. Den historiske baggrundsviden for Specialet tager sit afsæt i 1840erne, hvor de demokratiske kræfter kulminerede i en reform af styreformen i 1849, for derefter at fortsætte med at redegøre for relevant historisk viden frem til Systemskiftet. Det var klart, at der skulle struktur på Specialets hovedperiode, og det var derfor nødvendigt med forskellige fokuspunkter, der kunne sørge for en gennemgående rød tråd i Specialet. Både tiden og pladsen begrænsede niveauet af detaljer i Specialet, hvorfor der er udeladt visse begivenheder og i særdeleshed berømte personer.

Fire emner blev udvalgt til analyse og diskussion: Arbejderen, uddannelse, rettigheder og ligestilling. De to førstnævnte beskrives som separate hovedemner i analysen, hvor de to sidste emner naturligt kommer til at fungere som en slags underemner, der skrives ind i den delvis kronologiske analyse. Delvis fordi at det blev klart, at det var nødvendigt at færdigdiskutere emner undervejs i analysen, hvorfor der heller ikke findes noget separat diskussionsafsnit i Specialet, men diskussionen opstår blot som en naturlig del af analysen. Det har selvfølgelig også været nødvendigt at redegøre undervejs for de begivenheder og tiltag, som skulle analyseres. I følgende afsnit vil problemformuleringen blive præsenteret, efterfulgt af en afgrænsning i form af et historisk afsæt.

4 Problemformulering

Hvilke væsentlige fremskridt ligger til grund for det Danmark vi ser i dag, op gennem 20. århundrede, og kan fremskridt altid ses som noget positivt?

Herunder af væsentlige fremskridt tænkes der:

- Arbejderens udvikling i samfundet
- Uddannelse
- Ligestilling
- Borgerens rettigheder

5 Afgrænsning

Med udgangspunkt i den udvikling som Danmark har gennemgået i 20. århundrede, bliver Specialet afgrænset til perioden fra Systemskiftet i 1901 til 2021. Med fokus på fire analysepunkter; arbejderens, borgerrettigheder, uddannelse og ligestilling vil der i Specialet blive forsøgt at analysere disse ud fra forskellige begivenheder i den afgrænsede tidsperiode, herunder Systemskiftet i 1901, Kanslergadeforliget i 1933 og de forskellige grundlovsændringer samt relevante reformer og love frem til i dag. For at give en forståelse for, hvilket land Danmark var i begyndelsen af 20. århundrede, er det nødvendigt med en historisk gennemgang om, hvordan landet gennem sidste halvdel af 19. århundrede gik fra at være et enevælde og en helstat til et konstitutionelt monarki og en nationalstat. Specialet vil derfor begynde med et historisk afsæt for at gøre rede for de væsentligste begivenheder, som var med til at skabe det Danmark, vi kender fra begyndelsen af 20. århundrede.

6 Forskningsoversigt

I forbindelse med besvarelsen af problemformuleringen i specialet er der gjort brug af Bo Lidegaards værk "En fortælling om Danmark i det 20. århundrede" og ligeså er Thorsten Borring og Bjørn Poulsens værk "En danmarkshistorie – Fra middelalder til nutid" benyttet til at danne et tilstrækkeligt historisk grundlag for den 170 års lange periode specialet strækker sig over. Dernæst er der også gjort brug af Reinhart Kosellecks tekstsamling "Begreber, tid og erfaring" for at definere begrebet "de gode gamle dage" og hertil er der suppleret med Jeppe Nevers værk "Fra skældsord til slagord", som også er brugt i forbindelse med demokratibegrebet i specialets historiske afsæt.

Til gennemarbejdelsen af de fire analysepunkter; arbejderens historie, uddannelse, rettigheder og ligestilling i Danmark gennem 20. århundrede er der gjort brug af bind 3 – 6 af Lars Schädler Andersen, et al., "Dansk velfærdshistorie" og bind 3 – 5 af Anne Katrine Gjerløff og Ning de Coninck-Smith, et al., "Dansk skolehistorie", da det disse værker er yderst detaljeret og gennemførte, og har derfor bidraget til en velfunderet analyse. Ligeledes har Karin Cohr Lützens tidsskiftartikel "De gode gamle dage ude på landet" brugt til at afklare i hvilket omfang fænomenet "de gode gamle dage" rent faktisk er en kulturel realitet, eller blot et socialt konstrueret begreb, skabt for at give en følelse af tilhørsforhold og fællesskab.

Den tyske sociolog Ulrich Beck og hans arbejde med "risikosamfundet" er benyttet til at give en alternativ indgangsvinkel på begrebet "de gode gamle dage". Hans værk tager udgangspunkt i de usynlige farer vi som mennesker i det senmoderne samfund på en eller anden vis altid skal forholde os til, om det så er klimaforandringer, pandemier eller terrorangreb.

Der er også gjort brug af adskillige artikler fra forskellige forfattere i forbindelse med arbejdet i analysen. Der er suppleret med leksikon i form af Den store danske i digital udgave, og Århus Universitets online danmarkshistorie. Der er i specialet også gjort brug af en bred samling af lovtekster, betænkninger, retsdokumenter hvor der ved citaterne er angivet hvilken lov eller betænkning der er gjort brug af. Statistik er hovedsagelig hentet fra Danmarks Statistik eller Børne- og undervisningsministeriet, heriblandt "Befolkningen i 150 år" og "Elever i grundskolen 2019/2020" og benyttet til at give indblik befolkningstilvækst, elevtilslutning og fagforeningsmedlemmer m.m.

7 Historisk afsæt

For at forstå, hvilket samfund Danmark var i begyndelsen af 20. århundrede, er det nødvendigt at have en forståelse for, hvilke begivenheder der ligger bag. Der vil derfor i følgende afsnit være en gennemgang af de væsentligste ændringer og begivenheder fra midten af 19. århundrede frem til begyndelsen af 20. århundrede, som er relevante for emnerne i Specialet. Jeg vil i afsnittet berøre Danmarks udvikling fra helstat til nationalstat, industrialiseringen, organisering på arbejdsmarkedet og den industrielle revolution. Der er her tale om ændringer, som omhandler økonomi, politik, kultur samt geografi, og som spænder på tværs af alle lagene i samfundet. Der sker i perioden også et betydeligt demografisk skift i Danmark, hvor befolkning hovedsageligt flytter fra land til by, og der ses også en mindre udvandring til USA. Danmarks befolkning steg med godt 1 million mennesker mellem 1850 og 1901 og middellevetiden var steget med omkring 10 år (*Befolkningen i 150 år 2000*).

7.1 Demokratiets grundsten

Det politiske klima i Europa i begyndelsen af 19. århundrede var overvejende konstitutionel, hvor befolkningen i mange vesteuropæiske lande følte sig inspireret af den franske revolution fra forrige århundrede og krævede nye forfatninger, som skulle fordele magten mere ligeligt. I Danmark var der også i årene op til Junigrundloven flere markante skikkelser, som ønskede en mere demokratisk forfatning, her i blandt N.F.S. Grundtvig, Søren Kierkegaard, Orla Lehmann samt D.G. Monrad (Lidegaard 2001, 15–20; Nevers 2011, 2011:83–90). Grundstenene for Danmarks demokrati blev lagt i juni 1849 ved vedtagelsen af junigrundloven, og denne forfatning markerede overgangen fra enevælde til et konstitutionelt demokrati, hvor monarkiet stadig består, men reelt set ingen magt besidder. Den nye forfatning, der erstattede Kongeloven fra 1665 og afskaffede de fire eksisterende rådgivende stænderforsamlinger, som var blevet oprettet knap 15 år forinden. Denne kom som en følge af revolutionerne gennem Europa, kaldet for Martsrevolutionerne da de fandt sted efter den franske Februarrevolution i 1848. Det førte til at en samling af bønder og borgere slog sig sammen, anført af Orla Lehmann, og drog til Christiansborg for at demonstrere, hvor den nye konge Frederik 7. indvilligede kravet om en ny konstitutionel forfatning, og en ny regering opstod. Det handlede i første omgang ikke om at afskaffe monarkiet til fordel for en republik eller et demokrati, men blot at begrænse enevældens magt ved hjælp af en forfatning, og på den måde skabe et konstitutionelt

monarki. D.G. Monrad havde udarbejdet et udkast til grundloven, hvorefter den nationalliberale Orla Lehmann redigerede den, og den nye forfatning sikrede en række frihedsrettigheder, der blandt andet skulle sikre fri skolegang for alle, offentlig forsørgelse, forsamlings- og foreningsfrihed samt religions- og trykkefrihed (Lidegaard 2001, 16; Nevers 2011, 2011:101–8; Vammen 2021). I mellemtiden, frem til vedtagelsen af junigrundloven året efter, indkaldte den nye regering, det nye Martsministerium, de fire stænderforsamlinger rundt om i helstaten til en samling, hvor de sammensatte Den Grundlovgivende Rigsforsamling. I sidste ende kom forsamlingen til at bestå af Bondevennerne, de nationalliberale og konservative fordelt på tre grupper af stort set samme størrelse, hvor de sidste to grupper repræsenterer byerne. Der skulle vælges 152 medlemmer, og her kunne alle mænd over 30 år med egen husstand stemme, og de valgte 3/4 af forsamling, resten blev udvalgt af kongen. (Nevers, 2011, p. 108; Olesen og Poulsen, 2021, pp. 232–234; Svensson, 2012, pp. 16–17). Den Grundlovgivende Rigsforsamling vedtog, hvordan rammerne for valgbarhed skulle være i det nye politiske system, hvorefter den nye styreform kom til at bestå af to kamre, navnlig Landstinget og Folketinget. Oprindeligt var ønsket hos bønderne, at der kun skulle være ét kammer i Rigsdagen, da de frygtede at aristokraterne alligevel ville stå med magten i sidste ende (Damgaard 2014; Nevers 2011, 2011:106–8). Selvom regeringsformen var et konstitutionelt monarki og kongen var uden ansvar, var det stadig ham, der i sidste ende skulle stadfæste lovforslag, som var vedtaget i de to kamre, og han udpegede også sine egne ministre i regeringen (Bjørn 2012; Zahle 2016). Valgretten til Folketinget og Landstinget var relativt demokratisk sammenlignet med andre af samtidens konstitutionen, men var dog forbeholdt kun omkring 15% af befolkningen, da den kun gjaldt uberygtede mænd over 30 med egen husstand som ikke modtog, og ikke havde modtaget, fattighjælp. Kort kan de befolkningsgrupper, som blev ekskluderet fra valgretten beskrives som "de syv F'er": fruentimmere, folkehold, fattige, fallenter, fjolser, forbrydere samt fremmede, og selvom disse krav virker begrænsende i forhold til nutidens valgret, så sikrede de datidens mest repræsentative demokrati. For at blive betragtet som valgbar til Folketinget var alderskravet 25 år, men alle de andre krav var de samme. For at blive betragtet som valgbar til Landstinget var de fleste krav de samme, dog var alderskravet øget til 40 år, og der var yderligere krav til indtægt. Valgperioden til Folketinget var på fire år, og valget var direkte, hvor valgperioden til Landstinget var på otte år og indirekte. Denne begrænsning førte naturligvis til at størstedelen af dem, der sad i Landstinget var af aristokratisk karakter (Bjørn, 2012; Lidegaard, 2001, p. 16; Nevers,

2011, pp. 108–109; Olesen og Poulsen, 2021, pp. 232–234; Vammen, 2021). Ved vedtagelsen af Den gennemsete Grundlov i 1966, hvor tolv af de i alt 66 medlemmer var kongevalgte, og derfor i praksis kom til at være en del af den siddende regering, og resten var valgt af den mest velhavende del af befolkningen. Ændringen kan anses som værende antidemokratisk, da den i høj grad begrænsede valgretten til samfundets øverste klasse, de store jordejere, og Landstinget fik nu en endnu mere elitær karakter end det havde været tilfældet tidligere (Damgaard, 2014; Olesen og Poulsen, 2021, pp. 235–236; Svensson, 2012, p. 26). Men blev Danmark reelt set demokratisk i ved vedtagelsen af junigrundloven i 1849? Der kan argumenteres for, at demokratiet i første omgang ikke var repræsentativt, som vi kender det i dag, da det kun var en mindre del af befolkningen, som havde stemmeret, og forfatningskampen mellem 1875-1901 hvor regeringen blot udstedte provisoriske finanslove er endnu et tegn på at Danmark endnu ikke havde et reelt repræsentativt folkestyre. Ved Systemskiftet i 1901 blev der i praksis indført folketingsparlamentarisme, som nu sikrede at den siddende regering ikke måtte have flertallet imod sig, altså negativ parlamentarisme, og der kan argumenteres for at Danmark først bliver reelt demokratisk efter denne begivenhed. Dog blev reel folketingsparlamentarisme først stadfæstet ved grundlovsændringen i 1953. Dette havde den konsekvens, at medlemmerne deri nu fik en lang mere betydningsfuld rolle i forhold til bibeholdelse eller erobring af regeringsmagten, og var enden på den regeringsmagt domineret af godsejere og rige gårdmænd, der havde været aktuel siden 1866. Kongen kunne nu ikke længere vælge en regering der i stor stil repræsenterede hans egne interesser, men var nu tvunget til at anerkende det flertal, som opstod i Folketinget. Dog skulle lovforslag stadig vedtages først i Folketinget og senere Landstinget (Christiansen, 2015; Olesen og Poulsen, 2021, p. 239).

7.2 De to Slesvigske krige

Historisk set er de politiske fremskridt i Danmark kommet som et resultat af reformer frem for revolutioner (Nevers 2011, 2011:70). Selvom overgangen fra enevælde til konstitutionelt monarki i Danmark ofte beskrives som fredelig, i forhold til resten af Europa, må dette bestemt være et fænomen som blev observeret i hovedstadsområdet, da overgangen i Jylland og Slesvig-Holsten var alt fra fredelig, til trods for at den blev igangsat med udarbejdelsen af en ny konstitution. Det var spørgsmålet om hertugdømmerne ved grundlovens vedtagelse, der endnu ikke var afgjort, og som

følge af den frembrusende nationalisme i både Danmark og de tre hertugdømmer, blev helstaten mere ustabil. Dette kom især til udtryk, da kongens forhold til hertugdømmerne kun blev mere kompleks som følge af vedtagelsen af den nye konstitution, og Martsministeriets direkte afvisning af hertugdømmernes krav om deres egen frie forfatning, samt Slesvigs ønske om at blive optaget i Det Tyske Forbund. Af de tre hertugdømmer blev Holsten og Lauenborg betragtet som værende meget tysk af sind og en del af Det Tyske Forbund, hvor Slesvig var både kulturelt og politisk splittet i højere grad. Slesvig havde forsøgt at blive optaget i Det Tyske Forbund ligesom Holstein og Lauenborg, men dette var blevet afvist. Den nationalromantiske drøm om et forenet Danmark helt ned til Ejderen, førte til Treårskrigen der raserede fra 1848-51, og indebar nogle af de mest blodige slag i Danmark, heriblandt slaget ved Isted som er det største slag i dansk historie (Jensen og Hillingsø, 2015). Konflikten var mellem Danmark og hertugdømmerne, som blev støttet af Preussen, og i sidste ende måtte andre europæiske stormagter, navnlig Storbritannien og Rusland gribe politisk ind for at stoppe konflikten. Krigen endte med en våbenhvile kort efter nytår 1851, og Danmark underskrev året efter Londontraktaten, hvori der stod at Danmark forpligtede sig til ikke at indlemme Slesvig og Holstein i kongeriget. Den såkaldte danske sejr i Treårskrigen førte til yderligere vækst i dansk nationalisme og et behov for at bibeholde Helstaten samt at sprede dansk kultur og sprog. Danmark skulle samles under én nation og ét sprog, hvilket ikke ligefrem gavtede det allerede i forvejen pressede forhold mellem kongeriget og Slesvig. I tiden efter Treårskrigens afslutning blev regeringens opfattelse af Danmarks udenrigspolitiske magtforhold yderligere sløret. Helstatsforfatningen blev vedtaget i 1855, og den var af mere konservativ karakter end den forrige Junigrundlov, hvilket var et forsøg på at inddrage hertugdømmerne i kongeriget. Dog bliver Helstatsforfatningen senere erstattet i Holstein og Lauenborg men ikke i Slesvig og Danmark, hvor vedtagelsen af Novemberforfatningen i 1863 nu gjorde Slesvig til en del af det danske kongerige. Forfatningen var en fortsættelse af dansk Ejderpolitik, hvor Danmarks naturlige grænse skulle ligge ved Ejderen i det sydlige Slesvig, og som havde været på det politiske tegnebræt siden først i 1840'erne. I sidste ende førte vedtagelsen af Novemberforfatningen til krigstilstande mellem Danmark og hertugdømmerne, som var hjulpet af et opportunistisk Preussen og Østrig (Bjørn, 2020a, 2014; Hansen, 2014; Lidegaard, 2001, pp. 22–24; Olesen og Poulsen, 2021, pp. 218–221). Danmarks var ikke interesseret i fredsforhandlinger, og ville trods de europæiske stormagters diplomatiske indblanding ikke tale om at afstå hertugdømmerne. Efter slaget ved Dybbøl Mølle og

tabet af Als var nederlaget dog totalt, og Danmark måtte ved Wienerfreden se de tre hertugdømmer afsat til Preussen. For Danmark var resultatet katastrofalt, og det var nu ganske tydeligt at de nationalromantiske vrangforestillinger, som i særdeleshed havde ført til krigen i første omgang, ikke havde noget hold i virkelighed. Danmark var udadtil ikke så politisk stærk, som ellers havde været regeringens forestilling hidtil, og den ellers så stolte flåde havde ikke været afgørende i en konflikt på land mod de to stærke centraleuropæiske magter Preussen og Østrig. Danmark måtte nu affinde sig med at være en småstat i europæisk sammenhæng, og i eftertiden forholdte landet sig neutralt i udenrigspolitiske forhold. Helstaten blev erstattet af nationalstaten og tabet af hertugdømmerne resulterede også i, at den nye nationalstat kun bestod af lidt mere end halvdelen af de indbyggere, som helstaten havde rådet over (Bjørn, 2020a; Lidegaard, 2001, pp. 25–26; Olesen Poulsen, 2021, pp. 218–223).

7.3 Tiden efter 1864

Rent udenrigspolitisk forholder Danmark sig neutralt efter tabet af hertugdømmerne, hvor det primære fokus lå på at undgå en konflikt med Preussen og Otto von Bismarck, som forenede Tyskland efter sejren over Frankrig i 1871. Danskerne havde nu indset, at det var stort set umuligt at forsvare Danmark, og påtager sig en neutral udenrigspolitisk linje, som er stort set konstant frem til landets indtræden i NATO i 1949.

Dog sker der væsentlige fremskridt internt i den nye nationalstat, idet der kommer en betydelig konservativ modreaktion med grundlovsændringen i 1866, der ikke kun skulle tage hensyn til den nye nationalstats grænser, men også udfærdiget med et ønske om en mere realistisk politisk linje for at undgå de samme fejl, der blev begået i tiden op til 1864. Valgretten til junigrundloven forblev den samme, mens den til Landstinget nu antog en mere konservativ karakter, og det var nu i højere grad godsejere og andre aristokrater, som var repræsenteret heri. Dette var vigtigt for den daværende konge Christian 9. og hans konservative regering, da de ikke mente, at styringen af landet og dets forsvar kunne overlades til Det Forenede Venstre, som primært bestod af bønder. Denne magtkamp mellem det bondedominerede og nationalliberale Folketing, og det mere aristokratiske og konservative fortsatte op gennem 19. århundrede. I kølvandet på katastrofen i 1864 bliver Det Danske Hedeselskab grundlagt i 1866, med det formål at den jyske hede nu skulle

opdyrkes. Med tabet af hertugdømmerne årene forinden, kom sloganet "hvad udadtil tabes, indadtil vindes" til at bidrage til et forsøg på, at vende den nationale ydmygelse i 1864 til et løfte om håb for folket i den nye nationalstat.

7.3.1 Landbruget

Landbruget var stadig det vigtigste erhverv, og her skete der også væsentlige ændringer, da andelsbevægelserne sprang frem i perioden 1860-1880. Disse bevægelser skulle sikre, at alle, der var en del af dem, havde samme indflydelse. Samtidig de skulle også sikre, at de individuelle gårdmænd var bedre sikret mod uventede drejninger i markedet og fremtidige investeringer, som eksempelvis dem der kom som følge af industrialiseringen og den øgede konkurrence fra udlandet i 1870erne. Selv om disse foreninger ikke var politisk støttet, så havde de selvfølgelig i en vis udstrækning samme politiske tankesæt som Det Forende Venstre. En sådan sammenhæng mellem et bestemt segment af befolkningen og et politisk parti er noget vi kommer til at se meget mere til op gennem 20. århundrede i forbindelse med fagforeningerne og arbejderbevægelserne. Ved andelsforeningerne var der her tale om en slags foreninger, hvor alle lagde penge i en fælles kasse, men hvor profitten blev fordelt i relation til bidraget, til trods for at indflydelsen var den samme, altså "en for alle – alle for en" også italesat i datiden som "at stemme pr. hoved ikke pr. hoved". De forskellige andelsforeninger, der nu i slutningen af 19. århundrede var en del af stort set hele Danmarks økonomi, var en stor del i sikringen af landbruget, da truslen om faldende priser på de forskellige eksportvarer faldt. En overgang, hvor fokuset lå på kvalitet, blev nødvendigt for at kunne fortsætte med at være relevante på det internationale eksportmarked, hvor Danmark eksportere æg, smør og bacon til Storbritannien (Bjørn 2020b; Lidegaard 2001, 36–45).

7.3.2 Industrialisering, andelsbevægelse og organisering

Signifikante ændringer på arbejdsmarkedet indtrådte ligeledes samtidig med ovenstående, til trods for at industrialiseringen i Danmark først for alvor begynder i 1870erne. I 1857 blev håndværkerlavene og købstædernes monopol afskaffet ved vedtagelsen af Næringsloven, hvilket betød mere åben konkurrence, og denne var en fortsættelse af Junigrundlovens løfte om

næringsfrihed i Danmark, som nu gav alle borgere i landet ret til at ernære sig i de fag, som håndværkerlavene og købstæderne før havde haft monopol på. Dette betød at flere mindre byer nu fik en større samling af forskellige erhverv. Som følge af folkevandringen fra land til by nåede industrialiseringen, som før hovedsageligt havde foregået i København, dermed andre købstæder. En naturlig del af industrialiseringen, i Danmark og andre lande, var at de arbejdere, som før ejede produktionsmidlerne, nu var ansat på fabrikker i byerne, som producerede samme type af vare, som de i årtierne før selv kunne producere ude på landet, og var derfor underlagt helt andre forhold, end de tidligere havde været. De var nu flyttet ind til byen, levede og boede under kummerlige forhold i de usanitære og overbefolkede arbejderkvarterer. Arbejdsforholdene var også meget ringe, og først i 1873 blev børnearbejde for børn under 10 år i industrien forbudt, der var altså intet, der forhindrede dem i at arbejde videre under elendige forhold ude på landet mange år endnu (Lidegaard, 2001, pp. 45–49; Olesen og Poulsen, 2021, pp. 255–257). Arbejderbevægelsen havde sit udspring inde i byerne omkring 1870'erne, og dette er næppe et tilfælde, da det har været betydeligt lettere at samle og organisere store grupper af arbejdere på fabrikkerne i middagspausen eller i arbejderens fælles boligkvarterer. Oprettelsen af mindre fagforeninger sås også ude i de mindre byer, men det var hovedsageligt i storbyerne inde på de store fabrikker, at udviklingen tog fart. Arbejderbevægelsens første år blev brugt på organisationsarbejde og strejker, og det var også i denne periode, at Socialdemokratiet blev grundlagt af bl.a. Louis Pio. I perioden 1880 og frem til århundredeskiftet oplevede arbejderbevægelsen stor vækst i antallet af medlemmer bl.a. grundet en stigning i antallet af arbejdere, samt oprettelsen af fagforeninger i stort set alle byer hvor der blev drevet erhverv, hvilket i 1896 kulminerede i en sammenslutning af fagforeningerne kendt som De Samvirkende Fagforbund, senere omdøbt til Landsorganisationen i Danmark, LO. I maj 1899 udbrød der konflikt mellem De Samvirkende Fagforbund og Arbejdsgiverforeningen af 1896, senere kendt som DA. Konflikten var den mest omfattende i dansk historie, og på dens højdepunkt var halvdelen landets arbejdere involveret. I sidste ende førte konflikten til Septemberforliget samme år, hvilket betød, at arbejdsgiverne nu anerkendte fagforeningernes ret til at forhandle på arbejderens vegne, samt at fagforeningerne anerkendte arbejdsgiverens ret til at lede og fordele arbejdet. Septemberforliget ses i dag, som værende en af de mest betydningsfulde punkter i historien om den danske arbejderbevægelse og den danske model (Callesen, 2013; Christensen,

2013; Christiansen et al., 2021; Lidegaard, 2001, pp. 45–49; Nørum og Dietrich, 2014; Olesen og Poulsen, 2021, pp. 246–257).

7.3.3 Folkeskolen bliver til

I 1903 bliver *Lov om højere Almenskoler af 24. april* vedtaget, og dermed erstattede folkeskolen nu almueskolen. Folkeskolen har sin oprindelse i år 1814, hvor alle børn skulle gå i skole indtil konfirmationsalderen, og ved slutningen af århundredet blev folkeskoleloven indført. N.F.S. Grundtvig, der også som tidligere nævnt, var en del af Den Grundlovgivende Rigsforsamling, var stor fortaler for uddannelse og oplysning samt modstander af latinskolernes undervisningsform, som han ikke mente var særlig givende for eleverne. Grundtvig mente, at det var essentielt for det nye demokrati, at borgerne var oplyst, for at undgå et pøbelvælde. Det var derfor vigtigt, at elevernes nysgerrighed blev stimuleret, samt at de udviklede egenskaber og lyst til at deltage og tage ansvar i samfundet omkring dem. At statens ansvar i sidste ende var, at børnene modtog undervisning, frem for at de skulle tvinges i skole ses også i kraft af, at der i Danmark stadig den dag i dag ikke er skolepligt men derimod undervisningspligt, hvilket blev sikret gennem Friskoleloven i 1855, der dog først kunne opnå statstilskud i 1899. Dette var et forsøg på at komme den skoleforsømmelse til livs, som stadig var et problem i midten af århundredet. Den grundtvigianske tankegang omkring skolen tog udgangspunkt i forestillingen om, at dannelse ikke kunne måles i form tests og eksaminer ud fra et fastsat pensum, men fokus bør i stedet ligge på, at få eleven til at opnå en dybere forståelse for emnet. I den nye skoleform lå fokus hovedsageligt på de blødere fag såsom sprogfag og historie, dette var også et opgør med datidens latinskoler, hvor autoritær pædagogik og naturfag stadig dominerede. Denne tankegang førte også til oprettelsen af de mange højskoler i samme århundrede, som skulle sikre et oplyst folk med forståelsen for landets historie, traditioner og sprog (Gjerløff og Jacobsen 2014, 72–76; Holm-Larsen, Rasmussen, og Skovgaard-Petersen 2016; Holm-Larsen og Skovgaard-Petersen 2016; Lidegaard 2001, 30–34; Olesen og Poulsen 2021, 262; Thodberg 2020).

8 Begrebsafklaring

Som et led i analysen og diskussionen af Specialets problemformulering vil begrebet "de gode gamle dage" blive benyttet. Ændres betydningen af begrebet, afhængig af hvilken kontekst det benyttes i? Når der tales om de gode gamle dage, er det ofte i sammenhænge, hvor der tænkes tilbage til en romantiseret situation, som ikke nødvendigvis har noget hold i virkeligheden. Den tyske historiker Reinhart Koselleck er grundlæggeren af teorien bag begrebshistorie, og hans arbejde ligger i dag til grund for meget af den forskning, der foretages indenfor begrebshistorie. Koselleck, og hans kollegaer, undersøgte mellem 1970'erne og 1990'erne forskellige politiske grundbegreber i historien. I værket *Geschichtliche Grundbegriffe*, fra 1971, beskriver Koselleck og hans kolleger en lang række af begreber. Det kunne være "demokrati", "frihed", "reform", "stand", "klasse" eller andre politisk-sociale begreber, som har eksisteret længe, men som ikke nødvendigvis altid har haft samme betydning. Koselleck udfolder den historiske udvikling gennem analysen af forskellige begreber. (Koselleck 2007; Nevers 2011, 2011:11–14). I Specialet optræder begrebet "de gode gamle dage" i forbindelse med analysen og diskussion af udvalgte emner i Danmarks udvikling i 20. århundrede. Specialets fokus ligger ikke på begrebet eller begrebshistorien, men derimod på de begivenheder som begrebet omtaler. Koselleck skriver at forskellen på et ord og et begreb, er at førstnævnte er entydig, hvor sidstnævnte er, og skal være, flertydig. "Demokrati" er et begreb, som beskrives i en periode på mere end 170 år her i Specialet, og som unægtelig har forskellige betydning afhængig af hvor i historien, der er tale om. Begrebet "demokrati" har en forskellig betydning, afhængig af hvornår det benyttes. En moderne rettighedsforkæmper har uden tvivl en anden opfattelse af det begreb, end de der sad i Den Grundlovgivende Rigsforsamling tilbage i 1840'erne. Yderligere skriver Koselleck:

"Hermed bliver det tydeligt, at begreber godt nok sammenfatter politisk og socialt indhold, men at deres semantiske funktion, deres bæreevne, ikke afledes alene af de sociale og politiske forhold, som de knytter sig til. Et begreb er ikke blot en indikator på de af begrebet omfattede sammenhænge, men også en faktor" (Koselleck 2007, 72)

Enkelte begreber kan altså have forskellige betydninger afhængig af, hvilken kontekst de optræder i. I Specialet optræder de samme begreber på tværs af forskellige tidsperioder, og de vil derfor være tildelt forskellige betydninger. Overordnet anvendes begrebet, "de gode gamle dage", i der her

speciale i et retroperspektiv, hvor det benyttes i en kulturkritiks sammenhæng til at klargøre om al fremskridt, indenfor det afgrænsede problem, nødvendigvis er positivt, eller om der måske er noget om snakken, når der tales om at al ting var bedre i "de gode gamle dage". Begrebet er ikke nødvendigvis flertydig i en tidsafgrænset forstand på samme måde som "demokrati", men tværtimod den måde det benyttes på, enten som et kulturkritiks fænomen eller som en talemåde.

9 Analyse

Her skal jeg analysere de forskellige begivenheder som har en betydning i forhold til de fire nøglepunkter. Der skal tages udgangspunkt i empirien og der skal diskuteres ud fra en række forskellige forskere.

Systemskiftet i 1901 markerede overgangen fra en lang periode, hvor det konservative Højre sad ved magten til den første Venstreregering. Ændringen var et resultat af en forfatningskamp påbegyndt i de sidste årtier i 19. århundrede, og selvom at folketingsparlamentarisme i praksis blev indført her, bliver det ikke grundlovsfæstet før ændringen af Grundloven i 1953. Det er her analysen tager sit udgangspunkt, og hvor den arbejder sig frem til det Danmark, vi kender i dag med fokus på kernebegivenheder i forhold til de to overpunkter, arbejderen og uddannelse, samt hvor ligestilling og rettigheder naturligt passer ind.

9.1 Arbejderen

I dagens Danmark nyder arbejderne godt af 37 timers arbejdsuge, seks uger ferie og tolv måneders barsel, garanteret gennem lovgivning eller overenskomstforhandlinger. Det kommer nok ikke som nogen overraskelse, at de forhold ikke altid har været garanteret. Men hvordan kom de egentlig til, og hvilke forhold ligger til grund for disse rettigheder? Der vil i følgende afsnit blive gjort rede for og analyseret forskellige centrale begivenheder i dansk arbejderhistorie gennem de sidste mere end 100 år med henblik på at synliggøre, hvorfor forholdene på det danske arbejdsmarked er blevet, som de er i dag.

Ved Septemberforliget i 1899 anerkendte arbejdsgiverne fagforeningerne ved at gå i direkte forhandling med dem, og dermed blev fundamentet for den danske model lagt (Olesen og Poulsen, 2021, p. 252). Aftalen forblev på plads, indtil den i 1960 måtte vige for en ny hovedaftale, der dog blev opsagt allerede i 1968. Der kom ikke en reel ny hovedaftale før 1973, og indtil da var kompromiset blot en række ad hoc aftaler mellem de to forhandlingsparter. Den danske model er unik i kraft af at løn og arbejdsforhold stort set er bestemt på baggrund af overenskomster aftalt mellem organisationerne, der repræsenterer de forhandlende parter. Voldgiftsretten, og den senere Arbejdsret, skulle være med til at sikre, at arbejdere ikke blev urimeligt opsagt, at strejker

og lockouts overholdte aftalerne, samt at den fastlagte overenskomst blev overholdt. Folkevandringen fra land til by sammen med den enorme befolkningstilvækst gennem 19. århundrede havde skabt en stor arbejderklasse, og dannet grundlaget for en stærk arbejderbevægelse med socialistisk politisk ståsted (Olesen og Poulsen 2021, 242–43, 280–81; L. S. Andersen m.fl. 2013, 61–63). Arbejderklassens kamp for bedre forhold i 20. århundrede kom som en modreaktion på de dårlige leve- og arbejdsforhold, arbejderne var blevet stillet som følge af industrialiseringen og klasseopdelingen, der var opstået i det forrige århundrede.

Selvom Danmark forholdt sig neutral under Første Verdenskrig, var det uundgåeligt for den lille nationalstat at blive berørt både politisk, økonomisk og menneskeligt.

1.1.1 Børnearbejde og barsel

Børnearbejde var stadig meget aktuelt i begyndelsen af 20. århundrede, men dette skulle dog ændre sig i 1901, da fabriksloven blev vedtaget. Den nye lov var en sammensmeltning af to love fra det forrige århundrede, og den regulerede de forhold børn arbejdede under på fabrikkerne, hvor minimumsalderen for børn på fabrikkerne nu var sat op fra 10 til 12 år. Loven skulle forvaltes af Arbejds- og Fabrikstilsynet, datidens svar på Arbejdstilsynet. Udover den øgede aldersbegrænsning blev der også indført en begrænsning på børnenes arbejdsdag på seks timer, så længe de var indskrevet i skolen, hvilket de typisk var indtil en alder af 14 år. Dette er nævnt i lovens kapitel III § 9:

”Børn under 12 Aar maa ikke anvendes til Arbejde i de Tilsynet undergivne Virksomheder. Børn over 12 Aar maa saa længe, indtil de ere lovligt udskrevne af Skolen, kun beskæftiges i de nævnte Virksomheder i 6 Timer i Døgnet, deri indbefattet ½ Times Hviletid efter højst 4 ½ Times Arbejde, og kun i Tiden mellem 6 Morgen og 8 Aften. De maa ikke benyttes til Arbejde i den Tid, hvor de skulle søge Skolen eller Konfirmationsforberedelsen, ej heller i den sidste 1 ½ Time før Skoletidens eller Konfirmationsforberedelsens Begyndelse. De maa ikke arbejde i Virksomheden paa Folkekirkens Søn- og Helligdage.”¹

¹ Lov om Arbejde i Fabrikker og dermed ligestillede Virksomheder samt det offentlige Tilsyn hermed, 11. april 1901

Med denne nye lovgivning blev forholdene for børnene på fabrikker væsentligt bedre, end det havde været tilfældet i det forrige århundrede, og udover aldersbegrænsningen var der også begrænsning på, hvilke tidspunkter af døgnet børnene måtte arbejde på. Dette var dog undtaget, hvis det var til gode for deres faglige uddannelse. Lovens kapitel I § 1 beskriver tydeligt, hvilke arbejdspladser der er tale om, og hvilke der er undtaget:

*"Fabriker og fabrikmæssig drevne Værksteder samt andre Haandværks- og Industrivirksomheder, i hvilke regelmæssig et større Antal Arbejdere samtidig beskæftiges uden for deres Hjem udelukkende eller væsentligt i overdækkede Rum, og som findes at burde inddrages under Bestemmelserne i denne Lov, ere undergivne et under Indenrigsministeren henlagt Arbejds- og Fabriktilsyn. Virksomheder, der alene bestrides ved den paagældendes eget Arbejde med Bistand af Hustru og Børn, inddrages dog i intet Tilfælde under Tilsynet; det samme gælder om Landbrugsvirksomheder, herunder Mejerier."*²

Denne lov omfattede altså kun de børn, der arbejdede på fabrikkerne og i mindre industrier, hvorimod de børn, som arbejdede på landet, ikke var underlagt denne nye lovgivning. Loven var dog stadig et væsentligt skridt i en retning, der skulle sikre, at børn havde ret til en skolegang, og en voksende opfattelse af, at børns forståelse for arbejde ikke nødvendigvis kom af at udføre arbejdet. Loven modtog kritik i samtiden, da der stadig hos dele af befolkningen eksisterede en opfattelse af, at børn havde godt af at lære at lave fysisk arbejde i en tidlig alder (Christiansen 2012). En revision af loven i 1913 sikrede nu, at intet barn, som ikke havde afsluttet skolen, måtte arbejde på fabrikker og anden industri, som var omfattet af loven, hvilket ses i lovens kapitel IV § 20:

*"Børn, der endnu ikke er lovligt udskrevne fra Skolen, maa ikke anvendes til Arbejde i de Tilsynet undergivne Virksomheder."*³

I den nye lov var der også nedskrevet nye bestemmelser for, hvilke maskiner børnene måtte arbejde ved, samt aldersbegrænsninger til arbejde ved maskinerne på fabrikkerne, og her var der ligeledes en undtagelse for landbruget. Ligesom i loven fra 1901 gjaldt der også arbejdstidsbegrænsninger for de unge, men også her kunne der gøres undtagelser, hvis det skønnes at være til gode for deres faglige uddannelse. De to nye lovgivninger sikrede at børn nu ikke længere kunne tage arbejde på

² Lov om Arbejde i Fabrikker og dermed ligestillede Virksomheder samt det offentlige Tilsyn hermed, 11. april 1901

³ Lov om Arbejde i Fabrikker m. v. samt det offentlige Tilsyn dermed, 29. april 1913

fabrikkerne, men det kunne også have den betydning, at mange fattige familier blev frataget en indkomst, de måske før havde været afhængige af. For at bibeholde samme indkomst kan det antages, at det var nødvendigt, for selv samme børn at tage andre jobs i byerne, som ikke var indbefattet af lovgivningen. Et skattefradrag for børnefamilier blev ikke indført før 1987 ved lov, og her var fradraget kun på 800 kroner for hvert barn, og kun for de børn som endnu ikke var fyldt 10 år:

*”§ 1. Til personer, som den 1. januar 1986 er skattepligtige efter kildeskattelovens § 1, udbetales et skattefrit beløb på 800 kr. for hvert barn, som de pågældende den 1. januar 1986 har forældremyndigheden over og har hos sig, og som ikke er fyldt 10 år den 1. januar 1986.”*⁴

Det var derfor ikke nødvendigvis den bedste løsning for de økonomisk pressede arbejderfamilier i byerne, at deres børn nu ikke måtte arbejde på fabrikkerne, og familierne kunne nu se sig nødsaget til at skulle finde anden indtægtskilde.

I takt med den stigende urbanisering, som følge af industrialiseringen i 1870'erne, kom kvinderne også på arbejdsmarkedet i stigende grad. Arbejderklassen i det nye urbane samfund var fattig, og det var kun sjældent muligt at opnå drømmen om en hjemmegående husmor i alle hjem, samtidig med at kvinderne i samme stil som mændene måtte tage det fysisk hårde arbejde og slide mange timer på de nye fabrikker (Olesen og Poulsen, 2021, pp. 254–257). Det var dog først i begyndelsen af det nye århundrede, at der blev vedtaget en lovgivning, som der tog specielt hensyn til kvinder som lige havde født, og dette blev skrevet i fabriksloven fra 1901:

*”Ingen kvindelig arbejder maa i de første 4 uger efter sin Nedkomst indtræde i det i § 1, 1st Stykke, omhandlede Arbejde, medmindre det ved Lægeattest godtgøres, at dette kan ske uden Skade for hendes egen eller Barnets Sundhed.”*⁵

Barslen var ikke nødvendigvis til stede fordi, at der var et ønske om, at moderen skulle være til stede hos barnet og sikre en god opvækst, men nærmere på baggrund af barnet og moderens helbred. Danmark fik dermed den første barselsordning, og mængden af barsel til rådighed er steget stødt og i 2001 har nybagte forældre 52 ugers barsel til gode⁶. Derudover sikrede samme paragraf også,

⁴ Forslag til Lov om særlig udbetaling til børnefamilier i 1986

⁵ Lov om Arbejde i Fabrikker og dermed ligestillede Virksomheder samt det offentlige Tilsyn hermed, 11. april 1901

⁶ Lovforslag nr. L 47, 20 marts 2002

at den økonomiske støtte, som kvinderne modtog i forbindelse med den nye barsel, ikke skulle gælde som fattighjælp, og stod beskrevet i lovens kapitel III § 18.

”Den Hjælp, der af det offentlige ydes i det Tidsrum, i hvilket en Kvinde efter ovenstaaende Bestemmelser ikke har kunnet genindtræde i det omhandlede Arbejde, skal ikke have Fattighjælps Virkninger”⁷

At den økonomiske hjælp givet ved barsel ikke gjaldt som fattighjælp var afgørende, da modtagelsen af fattighjælp havde medført tab af rettigheder siden 1890erne. Selvom fire ugers barsel ikke lyder af meget i forhold til den standard, der eksisterer i det 21. århundrede, var det stadig en mekanik, som sikrede kvinderne bedre vilkår på det relativt nye industrielle arbejdsmarkedet og samtidig sikrede, at de bibeholdt deres basale rettigheder. Det var ikke før Socialreformen i 1933, en del af Kanslergadeforliget, at rettighedstabet ved modtagelsen af offentlig understøttelse blev bortskaffet.

9.1.1 De tre 8-taller

I begyndelsen af 20. århundrede var det ikke usædvanligt, at en dansk arbejdsdag bød på mere end 10 timer, seks dage om ugen, og siden 1890 havde arbejderbevægelsen kæmpet for en arbejdsdag på otte timer. Sloganet lød *”8 timers arbejde - 8 timers frihed - 8 timers hvile”*, som var et krav, der tog inspiration fra England. Kravet om den *”engelske uge”* blev anført af murersvendene landet over, men tog især karakter i København. Protesten mod den lange arbejdsuge begyndte i 1918, hvor bl.a. murer, hustømre og jord- og betonarbejdere nu gik hjem til middag om lørdagen, som ellers havde været en fuldtidsdag på de sædvanlige 10 timer, som de øvrige dage i ugen. Ideen om weekenden opstod her, og de københavnske fagforeninger, som repræsenterede disse fag, ville ikke gå med til en ny overenskomst i 1919 uden den indeholdte en 8 timers arbejdsdag. Forhandlingen stod mellem De Samvirkende Fagforbund, DsF, og Dansk Arbejdsgiverforening, DA. Den nye overenskomst reducerede arbejdsugen til 48 timer, altså 8 timer om dagen, mandag til lørdag. Ved tidligere forhandlinger om arbejdstidsbestemmelser i det forrige århundrede var arbejderne blevet kompenseret i løn foruden en lille reduktion i arbejdstid, hvor de dog denne gang ved nedgangen til

⁷ Lov om Arbejde i Fabrikker og dermed ligestillede Virksomheder samt det offentliges Tilsyn hermed, 11. april 1901

8 timers arbejdsdage, selv måtte betale for den reducerede tid. Op gennem resten af århundredet sker der yderligere reduktioner i arbejdstiden gradvist til den 37-timers standard, der findes i dag, og disse vil blive gennemgået kronologisk i resten af afsnittet. I samme år vedtages også både Tjenestemandsløven og dyrtidsreguleringen, hvor sidstnævnte er en regulering af bl.a. lønforhold på baggrund af ændringen i prisen. Dyrtidsregulering blev de facto afskaffet i 1982, da den blev suspenderet af Poul Schlüters konservative regering og senere ved lov i 1987. Der kan argumenteres for, at Dyrtidsreguleringen gjorde dansk økonomi en bjørnetjeneste, da de øgede lønninger i forbindelse med prisstigningerne førte til en forringet konkurrenceevne i forhold til udlandet, og det er først ved afskaffelsen af ordningen i 1982, at der ses en øget eksport af danske varer. I et forsøg på at give lønmodtagerne en økonomisk kompensation i form af både løn og bestemte offentlige ydelser, blev resultatet dog, at ordningen underminerede dansk eksport, og i sidste ende skadede de selv samme lønmodtagere, som den var designet til at skulle hjælpe (Lidegaard 2001, 342–45). Tjenestemandsløven opstod på baggrund af et statsligt behov for loyale embedsmænd, og sikrede en ganske fornuftig pensionsordning til denne gruppe af statslige lønmodtagere, og loven blev senere indskrevet i Grundloven som § 27. Tjenestemandsløven omhandlede oprindeligt kongeligt udnævnte medarbejdere med akademisk baggrund, og her er der tale om personer, der generelt var ansat i centraladministrationen. I den nyeste revidering af loven fra 1969 beskrives en tjenestemand, som en der er ansat i statens eller folkekirkens tjeneste, og omfattede førhen både politifolk, skolelærere, læger og andre offentligt ansatte (Konow 2014; Rüdiger 2012). I dag er loven primært begrænset til forskellige administrative stillinger og ministre, og beskrivelsen af en tjenestemand står tydeligt i lovens § 1:

”Som tjenestemand i henhold til denne lov anses enhver, der er ansat i statens eller folkekirkens tjeneste efter reglerne i denne lov.”⁸

9.1.2 Mellemløstiden og Den store socialreform

I kølvandet på Første Verdenskrig opstod der i Danmark og resten af Europa nye politiske bevægelser, der ville gøre op med de eksisterende systemer. Arbejderbevægelsen i Danmark indså

⁸ Tjenestemandsløven, 17. juni 2008

dog, at de ikke fik noget ud af at nedlægge det system, de var en del af, og forsøgte derfor i stedet at tage magten, gennem det i forvejen etablerede politiske system. Socialdemokratiet havde også godt styr på arbejderbevægelsen, og kunne derfor afvise de mere politiske ekstreme kræfter, som krævede en total omvæltning af systemet gennem en revolution, og der kan argumenteres for, at det tætteste Danmark har været på en revolution, var stormen på Børsen i 1918. Ved Påskekrisen i 1920 viste socialdemokratiet, at de kunne være radikale nok til at styre de revolutionære kræfter på venstrefløjen, samt pragmatiske nok til at kunne indgå et forlig med den politiske højrefløj. (Lidegaard, 2001, pp. 89–90; Olesen og Poulsen, 2021, pp. 287–288). Socialdemokratiet var kendt som arbejderens parti og spillede i første halvdel af 20. århundrede en central rolle i forbedringen af arbejdsforholdene i Danmark. I dagens Danmark har Socialdemokratiet ændret fokus og dermed i nogen grad vælgerskare, således de i dag nærmere kan betegnes som middelklassens parti fremfor arbejderens. Dette skal også ses på baggrund af at arbejderens vilkår gennem tiden er blevet forbedret i en sådan grad, at de nu kan betegnes som middelklassen i stedet.

I spidsen for Socialdemokratiet sad en af danmarkshistoriens største politiske profiler, Thorvald Stauning, der også bliver Danmarks længst siddende statsminister siden Systemskiftet. T.H. Stauning er en prominent figur i dansk arbejderhistorie, og det er derfor uundgåeligt at komme omkring ham, når emnet falder på dansk arbejderhistorie i 20. århundrede. Hans politiske karriere begyndte allerede i 1906, da han bliver valgt ind i Folketinget, og i 1910 tiltrådte han som partiformand for Socialdemokratiet, og på den plads bidrog han til socialdemokratiets vækst op gennem 1920erne og 30erne. Påskekrisen ramte, som tidligere nævnt, i 1920, og her lykkedes det Stauning, at udnytte arbejderbevægelsernes raslen med sablerne og trussel med generalstrejke, til at få en større politisk opbakning, hvilket i 1924 førte til den første socialdemokratiske regering. T.H. Stauning sad som statsminister i fra 1924-26 og senere fra 1929-1942. En af mærkesagerne for Socialdemokratiet og T.H. Stauning i første halvdel af 20. århundrede var at sikre bedre arbejdsforhold for lønmodtagerne og bedre sociale vilkår. Arbejdsløsheden steg op gennem 1930erne, ikke nødvendigvis direkte på baggrund af aktiefaldet på det amerikanske marked, men grundet et markant fald i mængden af de varer, som dansk landbrug eksporterede til bl.a. det britiske marked. I første omgang blev der indgået et kriseforlig i 1931, der skulle støtte de økonomisk udfordrede bønder og landmænd, og i 1933 kom der endelig et større forlig, hvori der kan spores et ophav til dele af den danske velfærdsstat, som den ses i dag. Kanslergadeforliget i 1933 var det omfattende og skelsættende

politiske forlig, som blev indgået i Staunings private lejlighed natten til 30. januar mellem regeringspartierne Socialdemokratiet og De Radikale, samt oppositionspartiet Venstre. Forliget var en reaktion på arbejdsgivernes trussel om at sænke lønnen med op til 20%, som en reaktion på arbejdernes høje realløn, et produkt fra Første Verdenskrig. Der kan argumenteres for, at Kanslergadeforliget var startskuddet for den moderne velfærdsstat i Danmark, og det argument er også helt reelt, da det er ved Kanslergadeforliget, at der bliver gjort op med det gamle fattigvæsen, da Fattigloven fra 1891 her blev afløst af den nye socialreform.

9.1.2.1 Fremtiden forsørgelsesvæsen

Der er dog punkter i Socialreformen og de nye love om offentlig forsorg, der peger i en anden retning. I 1920erne opstår der nye ideer om genetik og racehygiejne i Europa, og dette bliver også afspejlet i Danmark med lovgivninger i henholdsvis 1929, 1933 og 1934, der skulle ligge til grund for et nyt forsørgelsesvæsen. Det nye forsørgelsesvæsen var udtænkt af socialdemokraten Karl Kristian Steincke, der sad som Justitsminister i T.H. Staunings regeringer I-III, og blev første gang fremlagt i hans bog, *"Fremtidens Forsørgelsesvæsen"*, fra 1920. Set med nutidens øjne er der uden tvivl racehygiejniske træk i datidens lovgivninger fra henholdsvis 1929 og 1933. Forslaget til *"Lov om Adgang til Sterilisation"* fra 1. juni 1929, kom på baggrund af Sterilisationskommissionen betænkning anført af K.K. Steincke. I kommissionen sad der flere prominente medlemmer fra datidens samfund, heriblandt Otto Wildenskov og Kristian Keller, som alle på en eller anden måde havde en viden indenfor genetik og eugenik (L. Koch 2010, 83; 2000, 40). Begreberne "racehygiejne" og "eugenik" har en vidt forskellige klang, hvor førstnævnte i høj grad relateres til koncentrationslejrene i Tyskland i 1930erne-40erne, og sidstnævnte ikke giver så dårlig et indtryk. Begreberne betyder dog det samme, og begrebet racehygiejne var almindeligt brugt i Danmark før den nazistiske magtovertagelse i Tyskland (L. Koch 2010, 11–30).

Formålet med lovforslaget var at begrænse antallet af vold- og sædelighedsforbrydelser samt at nedsætte antallet af ukontrollerede fødsler af dem, der blev anset som værende *åndsvage*. Definitionen af begrebet åndsvag er ikke beskrevet i hverken loven fra 1929, 1933 eller 1934. Der var et behov for at kunne beskrive, hvad en åndsvag var, men dette blev aldrig aktuelt, og ansvaret blev derfor tilskrevet lægerne, som måtte bruge deres ekspertise til at træffe en afgørelse. At der i

de tre forsorgslove aldrig var skrevet en klar definition af, hvad en åndsvag var, kom til at sidde som en torn i siden på sterilisationsvæsnet, indtil 1934-loven blev afskaffet i 1967 (L. Koch 2000, 83). At det ikke kunne lade sig gøre at nedfæste en klar definition af, hvilke karakteristika en åndsvag skulle besidde, styrker blot argumentet fra datidens modstandere, og nutidens kritik af de tre love. Som værktøj til at opretholde formålet med loven var der i lovgivningen beskrevet både kastration og sterilisation. I begge tilfælde var der tale om "frivillige" indgreb, da der var et ønske i kommissionen om at gå forsigtigt til værks med det, der kan kaldes for en slags "forsøgslovgivning" vedtaget til en femårig prøveperiode.

Sterilisationsindgrebet var forbeholdt de individer, der blev fundet åndssvage på baggrund af en lægelig vurdering, og som efter datidens overbevisning besad så ringe en arvemasse, at det var samfundet bedste interesse, at disse personer ikke havde mulighed for at videreføre deres gener, da det var den gængse opfattelse, at sådanne lidelser måtte være direkte arveligt fra forældre til barn (L. Koch 2000, 56–57). Ved kastration var tale om et "tilbud" til de mandlige individer, der havde en særlig stærk seksuel drift. Der var ved begge indgreb også et økonomisk incitament i, at staten ikke skulle tage sig af børnene født af de åndssvage, samt at der ikke skulle bruges ressourcer på sædelighedsforbryderne, som efter kastration vurderes til at kunne blive lukket ud i samfundet igen. Lovforslaget blev mødt med kritik, allerede da det opstod i K.K. Steinckes bog, for ikke at have noget videnskabeligt basis, og af Venstregeringen, som sad ved magten ved behandlingen af lovforslaget, da der var tvivl blandt datidens eksperter om, hvordan det skulle vurderes, hvem der var åndsvag. Jens Anton Rahbek, Venstres ordfører på daværende tidspunkt, kritiserede forslagens § 2:

"Jeg indrømmer at Samfundet er berettiget til at hindre den slags Individer i at sætte Afkom i Verden, naar man næsten med Sikkerhed kan regne med, at saadanne Børn vil blive en Byrde for Samfundet; men jeg stiller mig noget tvivlende over for, om vore Videnskabsmænd er naaet saa vidt i deres Undersøgelse af Arvelighedsproblemet, at de med nogenlunde Sikkerhed kan fastslaa, hvornaard der er Tilfældet" - (L. Koch 2010, 91–92).

I alt blev 117 mennesker "frivilligt" steriliseret, hvor 98 af dem var kvinder, som følge af den nye lovgivning. Det viste sig, at den "frivillige" del af 1929-loven ikke var så frivillig, som loven lagde op

til, og da der i dag ingen samtykkeerklæringer findes fra patienterne, så vurderes det, at knap halvdelen af indgrebene blev foretaget på baggrund af eugeniske overvejelser.

Lovgivningen fra 1933, *”Lov om offentlig Forsorg”* erstattede 1929-loven (L. Koch 2010, 74, 90–92, 103). I den nye lovgivnings første kapitel var det tydeligt indskrevet, at det nu var det offentlige, som havde ansvaret for borgerne:

*”§ 1: Det offentlige er forpligtet til at komme enhver til Hjælp, forsaavidt og saa længe han ikke er i Stand til at forskaffe sig og sine fornødne til Livets Ophold eller til Kur og Pleje i Sygdomstilfælde, eller forsaavidt han i øvrigt opfylder de i denne Lov fastsatte Betingelser for at erholde Hjælp”*⁹

Tidligere var det fattiggårdene, som havde forvaltet samfundets svageste, men det skulle nu ændre sig, da der nu skulle gøres op med almisseprincippet og skønpraksis til fordel for rettighedsprincip og retspraksis. Der blev før lovens vedtagelse udarbejdet en redegørelse af Otto Wildenskov, som klargjorde for Rigsdagens medlemmer om åndsvages forhold til samfundet, og samtidig var K.K. Steincke også af den overbevisning af de åndsvage skulle *”arbejde for føden”* (L. Koch 2000, 55–57). Der blev i redegørelsen lagt vægt på, at det var vigtigt med oprettelsen af anstalter, der kunne huse de åndsvage og give dem den fornødne pleje. I den forbindelse blev der oprettet arbejdsanstalter, hvor disse samfundsbelastende individer skulle anbringes. Den Kellerske Åndsvageanstalt, beliggende nede ved Brejning, var en af disse anstalter og denne havde yderligere isolationsfilialer til henholdsvis mænd og kvinder på Livø og Sprogø. I lovgivningen står der også udtrykkeligt, at det var det offentlige, som i sidste ende skulle bidrage med det økonomiske i forbindelse med udgifterne til anbringelsen og plejen af de åndsvage på anstalterne:

*” § 69: Staten afholder for de Personer, der efter denne Lovs Regler maa anses for trængende, direkte og endelig Udgifter ved Forsorgen efter § 66. Om en Person kan anses for trængende, afgøres af det sociale Udvalg paa Patientens eller dennes Forsøgers Hjemsted...”*¹⁰

Tidligere i samme lov beskrives det hvilke typer *”trængende”* mennesker, der var tale om, samt i hvilket omfang staten skulle tage ansvar for dem:

⁹ Lov om offentlig Forsorg, 20. maj 1933

¹⁰ Lov om offentlig Forsorg, 20. maj 1933

*”§ 66: Staten drager Omsorg for Opdragelse, Underhold, Forsørgelse, Kur og Pleje for sindsyge, aandsvage, Epileptikere, vanføre, lemlæstede, talelidende, blinde og døvstumme, forsaavidt paagældende skal undergives Anstaltsbehandling...”*¹¹

Det ”sociale udvalg” bestod af personer i lokalsamfundet, som var i kontakt med individet, der var tale om. Det kunne være ægtefæller, læger og skolelærere, som var en del af det sociale udvalg, der skulle underrette socialministeren ved mistanke om en åndsvag, som havde brug for at blive anbragt på en anstalt. Herefter var der behov for en vurdering foretaget af en læge for at fastslå om:

”... det maa anses for uforsvarligt, at paagældende ikke inddrages under Aandssvageforsorg, enten fordi den aandsvage er farlig for sig selv, eller for hans hele Tilstand eller de Forhold, hvorunder han lever, tilsiger det” - (Koch 2000, s. 56-57).

Hele formålet med oprettelsen af anstalterne var således, at de åndsvage skulle anbringes forsvarligt og ikke risikere at blive udsat for vold, seksuelt misbrug eller indgå i usædelige forhold, som bare ville føre til flere uønskede børn, der således senere ville ligge samfundet til økonomisk last og ringe arveanlæg. I 1934 blev *Lov om Foranstaltninger vedrørende aandsvage* vedtaget, som havde til formål at så mange som muligt, af de indlagte på anstalterne, skulle udskrives og efterfølgende integreres i samfundet igen for at blive selvforsynende, således de ikke yderligere kom samfundet til unødigt økonomisk last. Denne lovgivning gik mere aggressivt til værks end tidligere, da opfattelsen var, at der ikke var blevet foretaget nok indgreb gennem 1929-loven. En langt hårdere linje blev lagt, og det var nu muligt at både tvangsindlægge og tvangssterilisere dem, der blev anset for åndsvage. 1929-loven havde trods alt krævet samtykke fra den åndsvage selv eller en værge, og selvom der kan argumenteres for, at sådanne samtykker fra de åndsvage de facto ikke fandt sted, var 1934-loven alligevel langt mere vidtgående. Lovgivningen tog inspiration fra den tyske sterilisationslov *Gesetz zur Verhütung Erbkranken Nachwuchses*, som var blevet vedtaget året før. Denne lov bar tydelige præg fra det nye regime i Tyskland, men det var ikke noget, som skulle forhindre de danske eksperter i, at i allerhøjeste grad, at benytte den som stillads til den nye danske lov (L. Koch 2010, 103–5). Der blev lempet på kravene til indlæggelse, og det skulle også være

¹¹ Lov om offentlig Forsorg, 20. maj 1933

sværere for familien, at få en åndsvag udskrevet uden at der var foretaget sterilisation (L. Koch 2010, 106–8).

Loven var delt op i to dele – en frivillig og en tvungen. Den førstnævnte havde til formål at hjælpe de mennesker, som ikke ønskede at få børn, selvom dette dog i strid med samfundets interesse, hvor ønsket var at bevare så meget god arvemasse i som muligt, og på den måde bevare den *positive eugenik*. Sidstnævnte del af loven var selvfølgelig reserveret til de åndsvage, således at deres dårlige arvemasse ikke kunne viderebringes, og dermed kunne samfundet undgå *negativ eugenik* (L. Koch 2010, 68). Modsat 1929-loven var den frivillige del af den nye lovgivning reelt frivillig, da alle de uønskede faldt ind under den tvungne del af loven. Loven fra 1933 havde sikret flere indlæggelser, og da kommunerne selv skulle bidrage med økonomien til forvaltningen af de anbragte åndsvage, var der et stort økonomisk incitament for at gennemføre så mange tvangssterilisationer som muligt, da de så forhåbentligt kunne vende tilbage til familiepleje eller at være selvforsørgende. Danmark blev nu en af de første europæiske lande med lovhjemmel til tvangssterilisationer, og frem til 1967, hvor loven blev afskaffet, anslås det, at der blev steriliseret mere end 12.000 mennesker. I langt de fleste tilfælde blev indgrebet foretaget under tvang, og de fleste patienter var kvinder (L. Koch 2000, 67–68).

Det fremstår allerede nu ganske tydeligt, at menneskesynet og borgerens rettigheder var på et helt andet niveau i Danmark i 1920erne og 30erne end i nutidens Danmark. Der kan argumenteres for at nogle af de patienter, som var indlagt på anstalterne eller isoleret på Livø og Sprogø, fik en bedre tilværelse, end det havde været tilfældet, i tiden før lovgivningerne i 1933-34 trådte i kraft. Samtidig kan der argumenteres for, at der ikke var noget usædvanligt i lovgivningen på daværende tidspunkt, da den generelle forståelse af arvelighed og genetik var særdeles begrænset i forhold til i dag.

Behovet for den positive eugenik opstod i Europa i Mellemløstiden, da datidens eksperter vurderede, at der kunne ske en væsentlig forringelse i samfundenes arvemasse som følge af de enorme tab af unge, sunde og raske mænd under Første Verdenskrig. Til trods for at aldersstrukturen i Danmark ikke ændrede sig som følge af den europæiske storkonflikt, så opstod der alligevel en frygt for, at folkesundheden ville blive forringet, da der nu var en overflod af de mennesker, som blev vurderet åndsvage, og den kraftige befolkningstilvækst, der blev observeret i 1920erne og 30erne, skabte også bekymringer (*Befolkningen i 150 år 2000*). I dag er det tydeligt at

de racehygiejniske analysemetoder, der blev brugt til at afgøre, hvorvidt et individ var åndsvagt eller ej, samt hvilke fysiske og mentale deformiteter, der nedarves, ikke stemmer overens med den viden, der findes i dag gennem moderne reproduktionsgenetik. Det betyder dog ikke, at nogle af de samme basale tendenser fra racehygiejne ikke har sat sine spor rerogenetikken. Hvor der i 1920erne og 30erne var tale om, at forsøge at beholde den positive eugenik i samfundet gennem lovgivning og tvang, kan der argumenteres for at rerogenetikken i dag efterstræber samme kvalitetssikring af afkommet gennem forskellige metoder. Forælderen(e) har i dag mulighed for at vælge, eller fravælge, fostre på baggrund af nakkefoldsskanninger og anden billeddiagnostik, genetiske og biokemiske markører samt valg af specifikke morfologiske træk hos sæd- og ægdonorer.

Den væsentlige forskel på racehygiejne og rerogenetik ligger i det frivillige aspekt, og sidstnævntes mulighed for at opdage autosomal recessive sygdomme, dvs. dem der kun opstår hos 25% af fostrene, og genetiske defekter før barnet bliver født. Der er altså ikke længere tale om, hvad der mere eller mindre var gæt, når det kom til at skulle vurdere, om barnet var sundt og rask ved fødslen. En anden væsentlig forskel er, at der i dag ikke diskrimineres i lige så høj grad, når det gælder vurdering af forældre, og stort set alle kan i dagens Danmark blive forældre, og endda få statsstøttet hjælp dertil. Kort kan det siges, at hvor rerogenetikken tager udgangspunkt i folkesundheden, ved at give forældre mulighed for at tilvælge nogle bestemte træk fra en donor eller fravælge et foster, så tog racehygiejne og eugenik udgangspunkt i en optimering af befolkningen, gennem en kontrol af hvem der måtte få børn.

9.1.2.2 Et ny menneskesyn

I sidste ende handlede Kanslergadeforliget om økonomisk omfordeling, og at staten skulle tage et større ansvar for sine borgere. Det er dog vigtigt at understrege, at menneskesynet var meget anderledes i 1930erne end i dag. Det var i særdeleshed samfundet og systemet, der kom foran mennesket og individet.

Endelig i 1959 overtager staten forsorgen af de åndsvage ved oprettelsen af Statens Åndssvageforsorg i et forsøg på, at normalisere de åndsvage samt give dem plads i samfundet, og i 1960 blev et forslag til ændringer i loven om offentlig forsorg vedtaget. Lovgivningen havde til formål at ændre den tidligere lovgivnings disciplinære praksis til en praksis, der have fokus på

vejledning og hjælp til den trængende. I *Lov om ændringer i lov om offentlig forsorg* fra 1961 blev ordet *forsørgelsesanstalt* erstattet af *forsorgshjem*, og ordet *tvangsarbejdsanstalt* udgik af helt i lovgivningen. De nye forsorgshjem skulle erstatte de eksisterende arbejdsanstalter, og de nye socialkontorers opgave var at forsøge at holde borgeren fra ende på et af de nye kommunale forsorgshjem. Her er tale om en ændring i hele opfattelsen af, hvad en trængende var i forhold til resten af samfundet. De mennesker, som havde brug for hjælp, ansås ikke længere som en byrde for samfundet, men det var derimod samfundet pligt at hjælpe dem, der ikke kunne hjælpe sig selv. Den nye lov om offentlig forsorg fra 1961 fjerner også kravet om tilbagebetaling for dem, som ikke blev vurderet som værende *værdigt trængende*. Selvom der her var tale om et mindretal af dem placeret i offentlig forsorg, er det tydeligt, at attituden omkring de svageste i samfundet havde ændret sig, og at velfærdsstaten, som vi kender den i dag, for alvor tager form i slut 1950erne og begyndelsen af 1960erne (L. S. Andersen, Christensen, Christiansen, Kolstrup, Petersen, Petersen, m.fl. 2012, 165–68). *Lov om børne- og ungdomsforsorg, 18. maj 1961* sikrede også, at børn ikke længere måtte vokse op på fattiggårde, men nu skulle inddrages i den offentlige forsorg:

§ 1: Det offentlige børne- og ungdomsværn omfatter:

- 1) tilsyn med børn, jfr. kapitel III,
- 2) forebyggende foranstaltninger, jfr. kapitel IV,
- 3) opdragelse og forsørgelse af børn og unge”¹²

Yderligere skulle staten nu også føre tilsyn med de børn, der mod betaling var anbragt hos plejefamilier. Dog skulle staten i første omgang forebygge, at børn blev anbragt uden for hjemmet, ved at bestikke barnet en tilsynsværge, jf. lovens § 51, stk. 2.

Den store socialreform fra 1933 omhandlede også både ulykkes- og arbejdsløshedsforsikring, hvilket yderligere var med til at sikre lønmodtagerne bedre forhold, end de havde haft tidligere (L. Koch 2010, 41). Afskaffelsen af fattiggårdene og indførelsen af den offentlige forsorg var også milepæle inden for det vældfærdssystem, som vi ser i dag, og disse ændringer berørte ikke kun arbejderne. For arbejderne betød Kanslergadeforliget, at de nu kunne beholde deres løn, men at de reelt set fik en mindre værdi, da kronen blev devalueret med 10%, og der blev også vedtaget en økonomisk

¹² Lov om børne- og ungdomsforsorg, 18. maj 1961.

vinterhjælp til de økonomisk udsatte håndværkere, der typisk mistede deres job på den tid af året. Kanslergadeforliget var ikke blot en milepæl indenfor velfærd, men også indenfor politik generelt på grund af det faktum, at det banede vej for yderligere samarbejde ind over den politiske midte (Christiansen, 2020; Lidegaard, 2001, p. 121; Olesen og Poulsen, 2021, pp. 286–301). Frem til Anden Verdenskrig blev der vedtaget yderligere to lovgivninger som direkte vedrørte lønmodtageren.

9.1.2.3 Funktionærlov og retten til betalt ferie

I 1938 blev Funktionærloven vedtaget for at give særlige arbejdere tryghed i deres ansættelse, ved at give arbejderen seks måneders opsigelse, hvis opsigelsen kom fra arbejdsgiverens side, mod én måneders opsigelse fra arbejderens side af. Arbejderens tid hos arbejdsgiveren blev der også taget højde for gennem vedtagelsen af en fratrædelsesgodtgørelse, der omfattede den enkelte lønmodtagers anciennitet. Disse forhold, og andre, skulle være med til at sikre arbejderen mod uretmæssig opsigelse, og er siden vedtagelsen blevet udbygget, dog med det krav at lønmodtageren, iflg. § 1 skal have mindste 8 timers funktionærarbejde om ugen, og yderligere ikke må være ansat i tjenemandsstilling (Hasselbalch 2009).

I sin moderne udformning vedrører funktionærloven:

a) Handels- og kontormedhjælper, beskæftiget ved køb eller salg, ved kontorarbejde eller dermed ligestillet lagerekspedition.

b) Personer, hvis arbejde består i teknisk eller klinisk bistandsydelse af ikke-håndværks- eller -fabriksmæssig art, og andre medhjælper, som udfører et arbejde, der kan sidestilles hermed.

c) Personer, hvis arbejde udelukkende eller i det væsentlige består i på arbejdsgiverens vegne at lede eller føre tilsyn med udførelsen af andres arbejde.

d) Personer, hvis arbejde overvejende er af den under a) og b) angivne art.”¹³

Ferieloven 1938 sikrede arbejdernes lovmæssig ret til at afholde ferie, som i første omgang blev til 14 dages betalt ferie, hvilket længe havde været et krav fra fagbevægelserne. Op gennem århundredet er den betalte ferie, som arbejderen har til rådighed steget, først til tre ugers ferie

¹³ Bekendtgørelse af lov om retsforholdet mellem arbejdsgivere og funktionærer, 24. august 2017.

1950, hernæst fem ugers ferie i 1979 og den sjette ferieuge, i form af fem feriefridage, blev sikret via overenskomstforhandlingerne i 2000, med virkning fra 2001 (Dehn-Nielsen 2021). Ferielovens vedtagelse var endnu et skridt i den rigtige retning, hvor fagbevægelsernes kæmpede for et mere behageligt liv som arbejder.

9.1.2.4 Anden verdenskrig

Anden verdenskrig begyndte for Danmarks tilfælde med besættelsen 9. april 1940. For den almene arbejder betød det, at arbejdsløsheden var stigende de første par måneder, for at falde resten af krigen til et niveau lavere, end det der havde været i 1930erne. I begyndelsen af besættelsestiden havde tyskerne lukket for dele af den danske eksport, herunder det britiske marked som stadigvæk var en af dansk landbrug og industris største indtægtskilder. Besættelsesmagten var dog interesseret i at aftage en stor del af den danske eksport samt ansætte mange af de nu arbejdsløse industriarbejdere i Tyskland, hvilket, som før nævnt, førte til at den umiddelbare stigende arbejdsløshed kort efter besættelsen faldt igen (Lidegaard, 2001, pp. 164–167; Olesen og Poulsen, 2021, pp. 312–313).

9.1.3 Efterkrigstiden og Den store acceleration

Verdenssamfundet i efterkrigstiden var præget af en enorm befolkningstilvækst og samfundsaktivitet. Det var også periode karakteriseret af markante ændringer i jordens miljø- og klimaforhold grundet stigningen af menneskelig aktivitet, hvorfor perioden har fået tilnavnet den antropocæne tidsalder (Richardson 2021). Danmarks befolkning steg fra at være godt fire million mennesker i 1945 til 5,3 millioner i 2000, til trods for et negativt fødselsoverskud siden sidst i 1960erne. Økonomisk set gik det også godt for Danmark, og det politiske fokus på økonomisk omfordeling kendt fra 1930erne blev nu gradvist erstattet af en egentlig velfærdsstat.

Danmark var en af de 16 europæiske lande der fik del i de 13 mia. dollars, som den amerikanske regering investerede i Europa i kølvandet på Anden Verdenskrig. Arbejdsløsheden faldt også fra godt 91.000 i 1956 til knap 20.000 fra 1956 til 1965, ud af en arbejdsstyrke på omkring 2 millioner, der også så en stigning på 25% frem til 1970erne, grundet kvindernes stigende indtog på

arbejdsmarkedet (Mikkelsen 2021; L. S. Andersen, Christensen, Christiansen, Kolstrup, Petersen, Petersen, m.fl. 2012, 11–12). Samarbejdsaftalen i 1947 mellem LO og DA sikrede, at der på arbejdspladser af en vis størrelse skulle nedsættes et samarbejdsudvalg, hvori der sad lige mange repræsentanter fra ledelsesgruppen som fra arbejdergruppen. Udvalget havde til formål at sikre, at der på arbejdspladsen er gode arbejdsforhold, samt at lønmodtagerne havde mulighed for at blive hørt angående beslutninger, der vedrørte dem. I 1958 blev arbejdsugen ydeliger reduceret til 47 timer, da lørdagen blev til en halv arbejdsdag med fri til middag. I 1966 blev arbejdsugen formindsket med yderligere en time, og 1968 til 42 ½ timer (*Overenskomstændringer i arbejdstiden 1900-2010*, 2012).

1960erne var også årtiet hvor kvinderne for alvor kom på arbejdsmarkedet, selvom de havde været der i godt og vel 100 år. Årsagen var en markant stigning i antallet af offentligt ansatte mellem slutningen af 1940erne og begyndelsen af 1970erne (Olesen og Poulsen, 2021, pp. 346–347; Scheuer, 2009).

9.1.3.1.1 Den nye grundlov

Ved revisionen af grundloven i 1953 skete der flere forskellige ændringer, som fik betydning for demokratiet og velfærdsstaten for bestandigt. Landstinget blev afskaffet, og folketingsparlamentarisme blev stadfæstet, selvom det de facto havde været sådan siden Systemskiftet i 1901. Folketinget blev udvidet fra 149 medlemmer til 179 valgretten blev sænket fra 25 til 23 (L. S. Andersen, Christensen, Christiansen, Kolstrup, Petersen, og Petersen 2012, 77–79; Brunbech 2011). Det var først i 1978, at valgretten blev reduceret til 18 år. Grundlovsændringen i 1915 havde allerede bidraget til, at et bredere segment af befolkningen kunne stemme, da kvinderne fik valgret, og i 1918 var mere end 10% af de opstillede kandidater kvinder. Den udvidede stemme- og valgret er beskrevet i grundloven fra 5. juni 1915, kapitel IV, § 30 og § 31 således:

”Valgret til Folketinget har enhver Mand og Kvinde, som har Indfødsret, har fyldt sit 25de Aar og har fast Bopæl i Landet, medmindre vedkommende:

a) ved Dom er fundet skyldig i en i den offentlige Mening vanærende Handling uden at have faaet Æresoprejsning,

b) nyder eller har nydt Understøttelse af Fattigvæsenet, som ikke er enten eftergivet eller tilbagebetalt,

c) er ude af Raadighed over sit Bo paa Grund af Konkurs eller Umyndiggørelse.

§ 31.

Valgbar til Folketinget er enhver, som i Henhold til § 30 har Valgret til dette.”¹⁴

Grundloven af 5. juni 1915 trådte i kraft ved folketingsvalget 22. april 1918. Blandt de vigtigste ændringer kan der nævnes den udvidet valgret. Af de oprindelige 7 F'er fik nu både fruentimmere, altså kvinder og folkehold, tjenestefolk, valgret, og valgretsalderen nedsættes fra 30 til 25 år.

Dog mistede alkoholikere stadig deres valgret, indtil ændringen af forsorgsloven i 1960 hvor alkoholisme ikke længere sås som selvforskyldt, men nu var betragtet som en lidelse, der ikke var selvforskyldt. Tilgangen til alkoholikerne ændrede sig fra den dømmende og moraliserende tilgang fra tidligere, til pleje der bestod af samtalerapi, ophold på behandlingshjem og med brug af antabus, som var på forsøgsbasis i 1950'erne. Den nye tilgang havde dog grænser, og der blev indført bedre muligheder for tvangsindlæggelse og indgreb. Anbringelsen af alkoholikere på anstalter var også lettere end hidtil, da de ikke kun var familiemedlemmer der kunne tage initiativ til anbringelsen, men også en læge. Anbringelsen af alkoholikeren på et forsorgshjem var umiddelbart i en periode på et halvt år, men kunne forlænges helt op til et år (L. S. Andersen, Christensen, Christiansen, Kolstrup, Petersen, Petersen, m.fl. 2012, 171–73).

Den overvejende nationalkonservative grundlov fra 1866 havde også sikret en plads i Landstinget til de 1000 af landets mest velhavende, målt ud fra hvor meget de betalte i skat. Denne praksis blev også afskaffet i et forsøg på at gøre op med den konservative overvægt i Landstinget, mod at andetkammeret stadig fik lov at bestå (Olesen og Poulsen 2021, 283–84). Grundlovsændringen i 1915 markerede en vej mod nye tider, hvor demokratiet blev bredere og med en større diversitet end tidligere. Som det tydeligt står i grundloven fra 1915, var der stadig dele af befolkningen, som ikke havde valgret. Ved senere vedtagelser af forskellige valglove er det i dag kun de "fremmede" og "fjolserne" fra de syv oprindelige F'er, som ikke har valgret. Dog er definitionen af fjolser indskrænket betydeligt mere, end den var i begyndelsen af 20. århundrede, og der er nu blot tale

¹⁴ Grundloven af 5. juni 1915

om de mennesker, der er under værgemål. De fremmede har stadig ikke stemmeret, men som oftest har de fleste, som har fast bopæl i landet og over 18 år, stemmeret. Grundlovsændringen i 1953 er gældende i dag, og bar ved vedtagelsen præg af et ønske om en lavere valgret og en afskaffelse af tokammersystemet. En nedsat valgret var et ønske fra de yngre i modstandsbevægelserne, der mente at de havde ret til større politisk indflydelse. (Nørgaard 2015; Olesen og Poulsen 2021, 231–32, 349). I den oprindelige grundlov fra 1849 var der tale om valgret til borgere, der var selvstændige, og det er der i store træk stadig tale om i også tale om ved grundlovsændringen i 1915 og 1953. De væsentlige forskelle beror dog blot på hvilke mennesker der ses som værende selvstændige. I dag ses der til stadighed en udbygning af rettighedsprincippet, hvor alle borgere nu er omfattet af rettigheder, som f.eks. valgretten ovenover.

9.1.3.1.2 De trængende som en ressource, ikke et problem

Siden vedtagelsen af junigrundloven i 1849 har § 89 sikret, at staten skal tage sig af de svage i samfundet. Paragraffen skriver følgende:

”§ 89.

*Den, som ikke selv kan ernære sig eller Sine, og hvis Forsørgelse ikke paaligger nogen Anden, er berettiget til at erholde Hjælp af det Offentlige, dog mod at underkaste sig de Forpligtelser, som Lovene herom paabyde.”*¹⁵

Det fremgår tydeligt, at det var muligt for borgeren at få hjælp af staten, hvis ikke de kunne tage vare på sig selv eller sin familie, og i så fald var der love, som skulle følges. Ved revisionen i 1953 blev paragraffen revideret, og udover de forventelige sproglige ændringer, blev der også tilføjet et nyt stykke:

”§ 75

Stk. 1.

Til fremme af almenvellet bør det tilstræbes, at enhver arbejdsduelig borger har mulighed for at arbejde på vilkår, der betrygger hans tilværelse.

Stk. 2.

¹⁵ Danmarks Riges Grundlov, 5. juni 1849.

*Den, der ikke kan ernære sig eller sine, og hvis forsørgelse ikke påhviler nogen anden, er berettiget til hjælp af det offentlige, dog mod at underkaste sig de forpligtigelser, som loven herom byder.”*¹⁶

Det første stykke giver udtryk for, at der skal være plads til borgere, der har nedsat arbejdsfunktion, og på hvilken måde de blev opfattet. Staten havde altså et ansvar for at hjælpe folk i arbejde, i forhold til borgerens evner. I stedet for at de mennesker, som ikke kunne varetage en almindelig arbejdsfunktion til samme standard som alle andre, blev set som en byrde, var der opstået en interesse for, at de skulle bidrage med, hvad de kunne. I mellemtiden var middelalderlevetiden steget fra 43 år for mænd og 45 år for kvinder til helholdsvis 70 og 74 år, på blot et århundrede (*Befolkningen i 150 år 2000*).

Den øgede levetid førte til en langt højere ældrebyrde end tidligere, hvorfor der i stigende grad var brug for et universelt velfærdssystem. Dette ses også i den markante stigning af alderdomshjem, der bygges i periode 1899-1954. Danmark går fra at have i alt 19 kommunale og private plejehjem til 592 i alt i 1954 (L. S. Andersen, Christensen, Christiansen, Kolstrup, Petersen, og Petersen 2012, 323). Der kan argumenteres for, at afskaffelsen af Landstinget har bidraget til, at socialreformerne i efterkrigstiden blev vedtaget så hurtigt, som de gjorde, da det segment der sad i Landstinget, højst sandsynligt bestod af borgere, som aldrig ville få brug for at benytte disse nye ydelser. Det var med tanke på vedtagelse af disse socialreformer, at Socialdemokratiet kæmpede for afskaffelse af tokammersystemet. Efter afskaffelsen af tokammersystemet lykkedes det socialdemokratiet at danne flertalsregering både i 1957, 1960 og med hjælp fra Socialistisk Folkeparti i 1967 (E. D. Hansen og Lund 2021, 21–23). *”Gør gode tider bedre”* var det slogan Socialdemokratiet gik til valg på i 1960, med henblik på at sætte skub i socialreformerne og udbygningen af velfærdsstaten. Den økonomiske højkonjunktur 1960erne gjorde det muligt at finansiere de velfærdsprogrammer og socialreformer, der kom til i løbet af de næste par årtier. Her kan nævnes folkepensionen, førtidspension, sygekasser der senere blev til den offentlige sygesikring, dagpengeordningen, invalidepension, hjælp til de arbejdsløse samt lov om forsorg til børn og unge. Det lykkedes den nye velfærdsstat, ved indførelsen af universelle og rettighedsbaseret ydelser, at gøre forskellen mellem rig og fattig mindre samt øge den sociale mobilitet, således at de yngre generationer kunne afvige fra de traditionelle familiebaserede erhverv, og bosætte sig andre steder i landet (Johansen

¹⁶ Danmarks Riges Grundlov, nr. 169 af 5. juni 1953.

2012; Olesen og Poulsen 2021, 345–46). Specialet tager primært udgangspunkt de forskellige overførselsindkomster i form af folkepension, bistand og dagpenge.

9.1.4 Overførselsindkomster

Udbygningen af den offentlige sektor ses også på fordelingen af arbejdsstyrken, som i perioden 1950-1992 stiger fra 8% til over 30%. Danmark oplevede en stigning i BNP på næsten 4% årligt i perioden 1960-1973. Overgangen fra landbrugssamfund til et samfund domineret af industrien og de tertiære erhverv som servicefagene samt handels- og kontorerhvervene. I begyndelsen af 20. århundrede var 49% af alle mænd i arbejde beskæftigede i landbruget, og dette tal faldt til blot 6% i 1999. Hos kvinderne var udviklingen på 42% i 1901 og 2% i 1999 (*Befolkningen i 150 år 2000*) Kvindernes indtog på arbejdsmarkedet i 1960 sås tydeligt på statistikken, hvor knap 30% af kvinderne var beskæftiget i 1960 mod 47% beskæftiget i 1999. Kvinderne tog i stor grad de jobs der lå i den kraftigt voksende servicesektor, hvor mændene forblev i de traditionelle produktionserhverv. Det stigende antal kvinder på arbejdsmarkedet skabte også et reelt behov for oprettelsen af daginstitutioner og alderdomshjem, da de nu ikke længere var i hjemmet til at varetage disse opgaver (Andersen et al., 2012b, pp. 32–39; Farbøl, 2018).

Debatten om den offentlige sygesikring går helt tilbage til 1954, hvor en kommission diskutererede muligheden for at erstatte de daværende sygekasser med en universel model. Socialreformkommissionen 1. betænkning i 1969 førte til denne overgang fra sygekasser til en universel sygesikringsmodel, der blev vedtaget i 1971 med virkning fra 1973. De tidligere sygekasser havde ikke ydet forebyggelse og revalidering, da de mente, at det lå uden for deres område. Det var også i slutningen af 1950erne, at der opstod en debat på baggrund af opgøret med den tidligere tilgang til dem som modtog offentlig støtte. På den ene side var dem af den overbevisning, at det stadig var nødvendigt at skelne mellem dem, der var selvforskyldt trængende, f.eks. alkoholikere, og dem der var trængende af årsager, de ikke selv havde kontrol over. På den anden side var argumentet, at samfundet havde til ansvar for at alle borgere, også de trængende, skulle have en normal og værdig tilværelse, og et ordinært arbejde, så vidt muligt. Den sidste gruppe argumenterede også for at kravet om tilbagebetaling skulle afskaffes (L. S. Andersen, Christensen, Christiansen, Kolstrup, Petersen, Petersen, m.fl. 2012, 165; E. D. Hansen og Lund 2021, 53).

Hovedsageligt var der tale om to typer af ydelser, som velfærdsstaten skulle stille til rådighed for sine borgere: Kontante kort- og langtidsydelse. Korttidsydelserne dækker over arbejdsløshedsdagpenge og sygedagpenge. Langtidsydelserne omfatter folkepension, sygesikring, invalide pension og enkepension. I det følgende afsnit vil der blive gennemgået nogle af de forskellige lang- og korttids kontante ydelser, som blev vedtaget i det, der kan betegnes som velfærdsstatens storhedstid. Undervejs vil der blive belyst både de positive og negative sider af disse tiltag, så vidt muligt.

9.1.4.1 Folkepension

Folkepensionen blev vedtaget i 1956 og var en videreudvikling af eksisterende lovgivning helt tilbage fra 1891, som sikrede en meget begrænset pensionsordning for dem, som var fyldt 60. Den oprindelige ordning var stadig baseret på skønsmæssige og trangsbestemte forhold, og modtageren måtte ikke selv være skyld i disse. Der var tale om en ordning reserveret til de værdigt trængende, kravene for at modtage understøttelsen var høje og udbetalingen svingende fra modtager til modtager. Dette ændrede sig i 1922 da aldersrenten blev indført, hvor alderen blev hævet til 65 år og understøttelsen fastsættes (von Hielmcrone, Schultz, og Vesthy Madsen 2016; Wøllekær 2009). I 1948 nedsatte socialminister Johan Strøm en kommission, der skulle undersøge, hvad konsekvenserne og betingelserne var for erstatningen af den nuværende lovgivning, der omhandlede alders- og invaliderentelovgivning. Disse ordninger blev dog ikke kategoriseret som fattighjælp, så modtagerne blev ikke frataget deres stemmeret, men ordningen var stadig stigmatiseret til en hvis grad, hvilket resulteret i et betydeligt fravalg af ordningen (L. S. Andersen, Christensen, Christiansen, Kolstrup, Petersen, og Petersen 2012, 262–64; Sørensen, Olesen, og Olesen 2018).

Ved vedtagelsen af Folkepensionen skete der for alvor ændringer i systemet, og ordningen skulle nu udbetale samme ydelse til alle over 67 år, samt enlige kvinder over 62 år, uanset indkomst og bopæl i landet. Dog var tjenestemænd stadig undtaget fra ordningen. Ordningen var skattefinansieret og skulle til revision i folketingssamlingen 1962/63. Op gennem årtierne frem til 1970 bliver Folkepensionen reformeret flere gange, indtil den endte med at blive en 100% skattefinansieret ordning, som skulle fungere som et slags pensionsgulv givet af samfundet til borgeren, der så havde

mulighed for selv at spare yderligere op ved siden af. Understøttelsen blev nu også ét fast beløb til udbetaling, hvor den oprindeligt havde bestået af et mindstebeløb, som alle fik, og med mulighed for et større beløb tildelt til dem som havde en lav indkomst. Ved siden af Folkepension står Arbejdsmarkedets Tillægspension, ATP, som en privat pensionsordning oprettet i 1964, med det formål at supplere Folkepension. Indbetalingen til ATP er fordelt på 1/3 lønmodtagerfinansieret, og de resterende 2/3 finansieres af arbejdsgiveren. Yderligere havde dem, der var ansat som tjenestemand også deres egen fordelagtige pensionsordning (L. S. Andersen, Christensen, Christiansen, Kolstrup, Petersen, og Petersen 2012, 315–18; Sørensen, Olesen, og Olesen 2018).

Vedtagelsen af den udelukkende skattefinansieret Folkepensionen kan ses som værende det reelle startskud til den danske velfærdsstat, da det er den første universelle velfærdsordning, og er i dag en central del af den danske velfærdsmodel. Dog er der også en bage side af medaljen. Med en stigende ældrebyrde igennem 1950'erne, og en stigende urbanisering med både mand og kvinde på arbejdsmarkedet, var det ikke længere altid plads hos familien til at tage sig af den ældre. Det resulterede i at flere ældre blev indskrevet på alderdoms- og plejehjem. Værdigheden hos den ældre var nu en udsat størrelse at finde, hvor de ældre i stadig højere grad blev isoleret fra både familie og samfund. De yngste i familien havde ligeledes risikoen for at miste kontakten til de voksne, der havde tid til dem i hverdagen (Nissen 2012).

9.1.4.2 Bistandsloven – Fra ret til pligt

Bistandsloven blev vedtaget af Folketinget i 1974, med virkning fra 1976, men har ligeledes sine rødder i en socialreformskommission tilbage i 1960'erne. Det var Eva Gredal, socialdemokratisk socialminister mellem 1971-73 og 1975-78, der stod i spidsen for udarbejdelsen af loven, men skæbnen ville, at hendes tid som minister kom til at bære præg af de nedskæringer, som ordningen blev udsat for. Loven blev dog vedtaget af en Venstreledet regering, hvilket var et udtryk for en bred politisk forståelse for, at det var sundt for samfundsøkonomien, at borgere, der imidlertid var uden indkomst, ikke gik hen blev en vedvarende social belastning og økonomisk udgift. Bistandsloven afløser den tidligere lovgivning om offentlig forsorg fra 1961, og ligger den sammen med en lov om børne- og ungdomsforsorg, også fra 1961. (L. S. Andersen, Christensen, Christiansen, Kolstrup, Petersen, Petersen, m.fl. 2012, 139–42; Farbøl m.fl. 2018).

Bistandsloven adskilte sig fra de forrige lovgivninger ved at belyse de mennesker, som modtog ydelsen på en anden måde en tidligere. De blev nu ikke længere set som værende en last for samfundet, hvor de ikke kunne bidrage med noget og havde brug for hjælp, pleje og forsorg. Nu var der tale om en gruppe af mennesker, der med den rette støtte og vejledning samt økonomisk sikkerhed kunne komme ud af den situation, de ikke nødvendigvis havde placeret sig selv i, og dermed igen blive en bidragsyder til samfundet.

Lovens § 1:

”§ 1: Det offentlige er forpligtet til efter reglerne i denne lov at yde bistand til enhver, der opholder sig her i landet, og som af hensyn til sine egne eller sin families forhold har brug for rådgivning, økonomisk eller praktisk hjælp, støtte til udvikling eller genoprettelse af erhvervsevnen eller for pleje, særlig behandling eller opdragelsesmæssig støtte.”¹⁷

Bistandsloven gjorde op med det regelfaste system om offentlig forsorg med henblik på at tage hensyn til den enkelte og finde en passende løsning. Hvor socialreformen i 1933 gjorde op med skønspraksis, til fordel for retspraksis og et regelfast system, gik bistandsloven lidt i den modsatte retning, da der nu skulle foretages en vurderingen baseret på borgerens helbred, alder og grad af invaliditet. Den enkelte borgers sag skulle behandles ud fra et skøn, med henblik på at tildele korrekt vejledning og rådgivning, så borgeren kunne komme på rette kurs igen. Det viste sig dog hurtigt at være et sandt administrativt mareridt at behandle alle sager individuelt ud fra et fagligt skøn, med begrænset mulighed for at sagsbehandleren kunne lægge sig op ad et regelsæt. Det skulle dog ændre sig i 1980'erne, og som før skrevet blev ideerne om en omfavnende og universel velfærdsstat udtænkt under højkonjunktur, og skiftet til lavkonjunktur nødvendiggjorde nedskæringer af de offentlige ydelser. Da den økonomiske situation ændrede sig opstod der ændringer i form af et loft på dagpengesatsen, samt indførelsen af en række interne regelsæt og vejledninger skulle lette arbejdsbyrden hos sagsbehandlerne. I 1987 blev der indført faste ydelser, hvilket resulterede i en bistandspraksis, der var mere restriktiv og med et større fokus på regelpraksis. I sidste ende var det nødvendigt at fjerne løftet om betingelsesløs hjælp, som ellers var en af hovedtankerne bag bistandsloven, og indføre en aktiveringslinje (L. S. Andersen m.fl. 2013, 141–43).

¹⁷ Lov om social bistand, 13. juni 1974.

I 1993 genopstår princippet om, at der skulle "ydes før at der kunne nydes", gennem et forslag om obligatorisk aktivering af kontanthjælpsmodtagere. Det skulle ikke længere være statens ansvar at understøtte borgeren betingelsesløst, og målet om at få flere i aktivering blev opfyldt over det næste årti. I 1997 bliver *Lov om aktiv socialpolitik af 16. april 1997* vedtaget, og for første gang siden 1961 var det nu stadfæstet ved lov, at borgeren skulle gøre noget aktivt for at modtage den sociale ydelse. Bistandsloven og dens betingelsesløse hjælp var nu afskaffet (L. S. Andersen m.fl. 2014b, 1107–8; 2014a, 200–201). Bistandsloven ses som værende en af velfærdsstatens absolutte højdepunkter, og der kan argumenteres for, at den og efterlønnen var "kronen på værket" i den forstand, at der ved vedtagelsen af loven var garanteret en universel, skattefinansieret offentlig ydelse til alle borgere, uanset indkomst og bopæl, hvor individets behov blev taget i betragtning (Farbøl m.fl. 2018; E. D. Hansen og Lund 2021, 55–56).

9.1.4.3 Dagpenge og arbejdsløshedskasser

Den første dagpengelov blev indført i 1907 og afløste den tidligere *Loven om anerkendte sygekasser*, fra 1892. Loven tog udgangspunkt i et forsikringsprincip, hvor borgeren selv skulle indbetale til en forsikringsordning, en arbejdsløshedskasse, og staten så bidrogede med et tilskud. Formålet med loven var at give et økonomisk tilskud til de arbejdsløse i tilfælde af sygdom, barsel eller arbejdsskade, og peger i retning af et system, hvor der opstod øget fokus på offentlig hjælp. Det første paragraf er som følger:

"§ 1: Ved Arbejdsløshedskasser forstaas i denne Lov Foreninger af Personer, der som Lønarbejdere ere knyttede til et eller flere bestemte Fag (f.eks. Handel, Kontorvirksomhed, Industri, Haand værk, Landbrug, Beværtningsnæring, Transportvirksomhed, Jordarbejde) og have sluttet sig sammen for ved bestemte Bidrag at sikre hverandre gensidig Hjælp i Tilfælde af Arbejdsløshed, der ikke er begrundet ved de i § 13 ommeldte Aarsager.

*En Arbejdsløshedskasse maa ikke have andre Formaal end det i denne Paragraf nævnte."*¹⁸

¹⁸ Arbejdsløshedskasseloven, 9. april 1907.

Lovens første paragraf anerkender arbejdsløshedskassernes legitimitet og rettighederne til at udbetale støtte til medlemmerne, så længe arbejdsløsheden ikke er forårsaget af de årsager, som er beskrevet i § 13. Der er i denne paragraf tale om medlemmer, der er under strejke eller lockout, eller er ramt af sygdom eller har mistet evnen til at arbejde i en længere periode. Støtten frafalder også, hvis der er tale om medlemmer, der har opsagt deres arbejde uden en fyldestgørende grund, har drukket for meget alkohol eller opført sig uanstændigt overfor kollegaer eller arbejdsgiver. Medlemmer, der afsonede en straf, var varetægtsfængslet eller fik fattighjælp, var heller ikke berettiget til understøttelse. Ej heller var medlemmer, der arbejdede i arbejdsløshedskassen bestyrelse, eller aftjente værnepligt, berettiget til støtte. For at bibeholde sin statslige anerkendelse skulle arbejdsløshedskassen jf. § 4 have mindst 50 medlemmer.

I 1973 træder dagpengereformen i kraft, som sikrede at alle borgere kunne modtage økonomisk støtte på op til 90% af lønindkomsten, dog med et loft på udbetaling, samt at karenstiden blev afskaffet. Ordningen var delvis finansieret af arbejdsgiveren, som betalte de første periode, og staten betalte resten via forhøjede skatter (Villaume 2020). Da socialdemokratiet kom til magten i 1993, var arbejdsløsheden rekordhøj, og regeringen satsede på videreuddannelse og opkvalificering af de arbejdsløse, for at gøre dem mere attraktive på arbejdsmarkedet. Dagpengeperioden blev forkortet fra den tidligere ubegrænsede periode til syv år, hvor dagpengemodtageren dog havde mulighed for to års orlov, men hvor det ikke var muligt at optjene yderligere dagpenge ved at deltage i arbejdsmarkedet. Dagpengeperioden blev yderligere nedsat i 1995 til fem år, og der var nu indført et krav om, at for at være berettiget til dagpenge, så skulle borgeren arbejde mindst 26 uger indenfor en periode på tre år. I 1998 blev dagpengeperioden reduceret yderligere til fire år, og endelig i 2010 til den periode, der er gældende i dag, på to år. I 2006 blev der dog indført en kommunalt støttet seniorordning, der skulle sikre jobs til de borgere, der var over 55 år, og som ikke længere havde ret til dagpenge. Det lykkedes gennem 1990'erne at sænke arbejdsløsheden, og den danske løsningsmodel fik opmærksomhed fra udlandet, hvor den fik tilnavnet *flexicurity*. Flexicurity gav mulighed for større social mobilitet, da lønmodtageren ikke er afhængig af deres forsikring gennem arbejdsplads, men derimod er underlagt en universel forsikringsmodel. ("Arbejdsmarkedskommissionens delrapport: 'Arbejde, vækst og velfærd'" 2008; Lidegaard 2001, 46; Olesen og Poulsen 2021, 387–88).". Den nuværende lov om arbejdsløshedsdagpenge, *Bekendtgørelse af lov om arbejdsløshedsforsikring, 12. februar 2012*, kræver mindst 10.000

medlemmer for at arbejdsløshedskassen er anerkendt. Derudover er der en række krav mh.t. medlemmerne, men hovedsageligt skal de blot have en tilknytning til det fagområde, arbejdsløshedskassen befinder sig i. De basale træk i arbejdsløshedskassernes funktion har stort set ikke ændret sig siden 1907, og i dag er loftet på 90% af medlemmets løn, dog i 2022 maksimalt 19.351kr. for fuldtidsforsikrede, i en periode på maksimalt to år ("2022 - Ydelsessatser" 2021).

9.1.4.4 Efterløn og arbejdsmiljø

For arbejderne var vedtagelsen af arbejdsmiljøloven i 1975, ligelønsloven i 1976 og ikke mindst vedtagelsen af efterlønnen i 1979 med til at forbedre arbejdsvilkårene. Arbejdsmiljøloven fra 1975, og senest revideret i 2017, skulle i første omgang sikre et sikkert arbejdsmiljø for den enkelte lønmodtager, og var underlagt Arbejdstilsynets kontrol i henhold til § 1:

*"Ved loven tilstræbes at skabe 1) et sikkert og sundt arbejdsmiljø, der til enhver tid er i overensstemmelse med den tekniske og sociale udvikling i samfundet, samt 2) grundlag for, at virksomhederne selv kan løse sikkerheds- og sundhedsspørgsmål med vejledning fra arbejdsmarkedets organisationer og vejledning og kontrol fra arbejdstilsynet."*¹⁹

Arbejdsmiljøloven var et væsentligt skridt i retningen af et bedre og mere sikkert arbejdsmiljø for den enkelte lønmodtager.

Vedtagelsen af efterlønnen i 1979 markere en ændring i den måde, debatten om arbejdsmiljøet skulle tackles på. Det var Specialarbejderforbundet i Danmark, SiD, der først fremlagde et forslag til en socialpolitisk efterlønsordning i 1975, med henblik på at angribe problemet med dårlige arbejdsvilkår anderledes end hidtil. I stedet for at løse det udelukkende med en arbejdsmiljølovgivning var forslaget at lade de nedslidte arbejdere trække sig tidligere tilbage. Dette havde to umiddelbare fordele: 1) arbejdsløsheden ville falde som følge af en forskydning af aldersforholdet på arbejdsmarkedet. 2) udgifter til sygehuse, forsorg og dagpenge ville blive sparet, da den tidligere pension formentligt ville forebygge arbejdsskader. Ordningen var tænkt som et supplement til den eksisterende ordning, der sikrede førtidspension til en mindre og særskilt gruppe i samfundet. SiD skrev i 1975 et brev til regeringen, hvori de beskrev, at der var et behov for en tidlig

¹⁹ Lov om arbejdsmiljø, 17. december 1975

pensionsordning til de arbejdsgrupper, som havde haft et fysisk hårdt arbejde i en lang årrække, og kompensationen skulle fastsættes til 2/3 af arbejdslønnen, med et loft på 90.000kr. SiD havde ikke inkluderet en finansiel løsning i brevet, men tanken var at ordningen skulle være finansieret gennem skatten, da den ville komme en stor del af befolkningen til gode, og de samfundsøkonomiske besparelser der forhåbentligt ville opstå som følge af den tidlige tilbagetrækning fra det fysisk belastende arbejde (L. S. Andersen m.fl. 2013, 834–36). Efterlønnen var også tiltænkt som en belønning til de mennesker, som var nedslidte efter et langt og hårdt arbejdsliv, og var en del af en lovændring for retten til modtagelse af arbejdsløshedsforsikring og dagpenge. Betingelserne for at modtagerløn er tydeligt beskrevet i lovens kapitel 11:

”§ 75 a. Efterløn ydes efter begæring til ældre medlemmer, der forlader arbejdslivet før det 67. år, hvad enten tilbagetrædelsen sker fra beskæftigelse eller ledighed.

§ 75 b. Ret til efterløn har medlemmer af anerkendte arbejdsløshedskasser,

- 1. som er i alderen 60-66 år,*
- 2. som inden for de sidste 10 år sammenlagt har været medlem i mindst 5 år,*
- 3. som ved overgang til efterløn opfylder betingelserne for ret til dagpenge...”²⁰*

Modtageren skulle altså være medlem af gældende A-kasse i mindst fem år, og opfylde de daværende krav for modtagelse af dagpenge for at kunne modtage efterlønnen i en alder af 60-66 år. Men havde loven den effekt, som var intentionen? Efterlønnen blev, som beskrevet ovenfor, vedtaget i et forsøg på at give de mennesker, som havde haft et langt og hårdt arbejdsliv en belønning før de nåede pensionsalderen, som på daværende tidspunkt lå på 67 år. Ordningen gjaldt således i syv år indtil, at der kunne modtages folkepension (Madsen, 2013; Von Hielmcrone et al., 2016). Det viste sig op gennem 1980erne og 1990erne, at det ikke blot var ordningens oprindelige målgruppe – de nedslidte – der tog mod ordning, men i stigende grad alle dem, der kunne. Den politiske debat om efterlønnen tog sin begyndelse allerede i 1990erne, hvor bekymringen var, hvilke økonomiske konsekvenser den voksende mængde efterlønsmodtagere ville få. Det var ikke længere en fordel at de ældre trak sig fra arbejdsmarkedet, da arbejdsløsheden i begyndelsen af 1990erne stadig var markant. Efterlønsreformen fra 1998 strammede kravene for modtagelse af efterlønnen, og her blev det bestemt at for at kunne modtage ydelsen, skulle borgeren have været medlem af en

²⁰ Forslag til lov om ændring af lov om arbejdsformidling og arbejdsløshedsforsikring m.v. (Efterløn), 10. november 1978.

arbejdsløshedskasse i 25 ud af de sidste 30 år. Ligeledes blev aldersgrænsen for folkepensionen sænket fra 67 til 65 år, hvilket resulterede i en reel nedsættelse af efterlønperioden på to år. Antallet af efterlønsmodtagere steg frem til reformen i 2006, hvor kravet om medlemskab i en arbejdsløshedskasse steg til 30 år, og gradvist skulle alderen for modtagelse af efterløn stige til 62 år, i perioden 2019-2022 i takt med at middellevealderen også steg. Ideen med 2006 reformen var også at sikre fremtidens behov for arbejdskraft i takt med den stigende ældrebyrde. Ændringer i reformen fra 2006 holdt dog kun indtil 2011, hvor den nye reform, gældende fra 2023 gradvis øgede alderen for modtagelse af efterløn til 64 år for dem efter 30. juni 1959, og efterlønperioden blev reduceret til tre år. De borgere der er berettiget til at modtage ydelsen, men som vælger at udsætte den, belønnes økonomisk. Desuden blev fradraget for høj pensionsopsparing også ændret, således at de borgere med en høj pension, ikke er berettiget til fuld efterløn. Det kan argumenteres for, at efterlønnen er fagbevægelsens kronjuvel, da ordningen blev en stor succes målt på antallet af modtagere, og samtidig hjalp med at få unge kræfter ind på arbejdsmarkedet i 1970erne. På den anden side viste ordningen sig at være en enorm økonomisk byrde, og antallet af modtagere steg stødt frem til 2006, men er dog faldet siden (L. S. Andersen m.fl. 2014b, VI-2:999-1006; Farbøl, Sørensen, og Olesen 2018; Madsen 2013).

9.1.4.5 Men hvad med prisen?

Hele præmissen for velfærdsstaten byggede på en forestilling om en fortsat højkonjunktur og øget vækst, samt en relativ høj beskatning, der til gengæld skulle komme alle borgere til gode. De offentlige udgifter stiger fra 24% af Danmarks BNP til 36% i periode 1960-1973. Dette skyldes både udgifter i forbindelser med de nye offentlige udgifter, samt udgifter til de nye store offentlige sygehuse, der skulle formidle behandlingen af borgerne (L. S. Andersen m.fl. 2013, 363). Set i bakspejlet var bistandslovens løfte om betingelsesløs hjælp aldrig holdbar. Økonomien til sådan en ydelsesordning fandt simpelthen ikke sted efter den internationale økonomiske krise, og Danmarks egen lavkonjunktur i 1970erne førte også til, at de venstreorienterede kræfter, der oprindeligt havde støttet op om sådan en ordning, var nødt til at gøre indrømmelser i de efterfølgende årtier. Danmarks skattetryk er også steget fra omkring 40% i 1971 til over 47% i 2020, iflg. Danmarks

Statistik ²¹. Den offentlige sektor er dyr at opretholde, og i takt med lønstigningerne og stigende inflation, stiger udgifterne til den offentlige sektor naturligvis også. Der kan her godt være tale om "de gode gamle dage", i den forstand, at eksempelvis adgang til forskellige velfærdsydelse var lettere, men muligvis på et falsk grundlag forårsaget af efterkrigstidens højkonjunktur. Ældrebyrden, der er forårsaget af to relativt store fødselsgenerationer i efterkrigstiden, og det faktum at middelalderen er steget, har gjort at der er blevet flere mennesker, som har brug for de forskellige velfærdsydelser, og i længere tid. Der kan godt argumenteres for en slags "gode gamle dage" indenfor velfærdssektoren. Men hvordan kommer samfundet tilbage til det, der vel kan kaldes "velfærdssamfundets guldalder"? Torben Andersen argumenterer for at der findes tre løsningsmuligheder: 1) Højere beskatning, 2) økonomiske besparelser, 3) øget beskæftigelse. Det er ikke just populistisk politikføring at hæve skatterne, eller at skære i velfærden, og det er derfor ofte den tredje mulighed, der bliver valgt. Dette har to effekter, da pensionsalderen hæves således at den arbejdende befolkning bliver ældre, og dermed nedsættes restlevealderen, og borgeren betaler også skat i længere tid. Pensionsalderen justeres så den bedre stemmer overens med stigning i levealderen, så den tid, borgeren skal forsørges af staten gennem pension, forbliver stort set den samme (T. M. Andersen 2018, 77–82).

9.1.5 Fagbevægelserne

Fagbevægelserne har oplevet en tilbagegang, og der kan argumenteres for at den blev et offer for sin egen succes, som Thomas Nielsen, formand for LO frem til 1982, sagde: "*Vi har sejret ad Helvede til – godt!*" (Lidegaard 2001, 345). Den tilbagegang, som blev observeret gennem de næste årtier, kan umiddelbart tilskrives, at fagbevægelserne havde opnået de mærkesager, som de havde kæmpet for siden deres opståen i 19. århundrede. Medlemstallet hos LO lå i 1899 på knap 51.000 medlemmer og på sit højdepunkt i 1994 på lidt over 1,5 millioner medlemmer ("Medlemstal i de Samvirkende Fagforbund" 2020). Funktionærernes og Tjenestemændenes Fællesråd, FTF, der bliver grundlagt i 1952 med et medlemstal på omkring 59.000 stiger til lidt over 361.000 i 2005, hvorefter medlemstallet er stødt faldende. I 2018 fusionerede de to fagforbund til Fagbevægelsesnes

²¹ <https://statistikbanken.dk/sktryk>

Hovedorganisation, FH, og havde i 2020 omkring 1 millioner medlemmer (“Lønmodtagerorganisationernes medlemstal (hovedorganisationer) 2007-2020” 2020).

Dog skal det siges, at måden, hvorpå medlemmer bliver optalt på, er forskellig i de tre opgørelser, der er benyttet, og derfor kan de ikke direkte sammenlignes. Dog er det fælles for alle tre statistikker, at antallet af medlemmer er lavere i dag end i 1990'erne, og at der er sket en stagnering i antallet af medlemmer siden 1980'erne. Utilfredsheden blandt de medlemmerne i LO steg som følge af en række strejker, lockouts og regeringsindgreb i 1983, og medlemmerne forlod deres traditionelle fagforeninger i LO, og blev efterfølgende optaget i de mindre gule fagforeninger (L. S. Andersen m.fl. 2013). Foreningsfriheden havde været stadfæstet i grundloven siden vedtagelsen i 1849, så arbejderbevægelsens eksistensgrundlag har været sikret siden da.

I august 1981 tog Den europæiske Menneskerettighedsdomstol stilling til hvor stort omfang artikel 11 skulle gælde, og Folketinget var af den grund nødt til at vedtage en lov, som sikrede danske lønmodtagere mod at blive uretmæssigt afskediget, hvis de var medlem af en fagforening. Afgørelsen fra Menneskerettighedsdomstolen kom på baggrund af en sag fra England, hvor tre mænd blev uretmæssigt opsagt hos *British Rail*, da de ikke var en medlem af bestemt fagforening (“Case of Young, James and Webster v. The United Kingdom (Article 50).” 1982). Danmark var derfor nødt til at tage stilling til dette, og siden 1982 har danske lønmodtagere derfor været beskyttet mod afskedigelse grundet medlemskab, eller mangel herpå, af en bestemt forening:

”§ 1: En arbejdsgiver må ikke afskedige en lønmodtager, fordi denne er medlem af en forening eller af en bestemt forening.

*§ 2: En arbejdsgiver må ikke afskedige en lønmodtager, fordi denne ikke er medlem af en forening eller af en bestemt forening.”*²²

Ved denne lovgivning blev der indført både positiv og negativ foreningsfrihed, hvilket vil sige, at det ikke længere var muligt for arbejdsgiveren at fyre en lønmodtager, fordi vedkommende valgte at være medlem af en fagforening, eller valgte ikke at være medlem nogen steder. Skulle det ske at en lønmodtager blev uretmæssigt fyret, jævnfør lovens § 1 og § 2, var denne garanteret en erstatning,

²² Lov om beskyttelse mod afskedigelse på grund af foreningsforhold, 9 juni 1982

tilsvarende til maksimalt 78 ugers løn, og den nøjagtige sum skulle bestemmes af medarbejderens ansættelsesforhold og længden af ansættelsesperioden. Det er, som før nævnt, også i den her tidsperiode at medlemstallene i fagbevægelserne stagnerer. En revision af loven i 1990 gav lønmodtageren en yderligere beskyttelse mod uretmæssig fyring, da lovens § 4 bliver ændret fra det oprindelige, til en mere omfattende konsekvens:

*”§ 4: Afskediges en lønmodtager i strid med lovens bestemmelser, skal afskedigelsen underkendes, og ansættelsesforholdet opretholdes eller genoprettes, såfremt der nedlægges påstand herom. Dette gælder dog ikke for privat ansatte lønmodtagere, såfremt det i særlige tilfælde og efter en afvejning af parternes interesser findes åbenbart urimeligt at kræve ansættelsesforholdet opretholdt eller genoprettet.”*²³

Lønmodtageren var stadig berettiget til en økonomisk erstatning, men nu kun tilsvarende maksimalt en 24 måneders periode. Til gengæld var der nu hos de offentlige ansatte en garanti for, at ansættelsesforholdet blev genoprettet, og en mulighed for det hos de privat ansatte. I 2006 kom endnu en afgørelse fra Menneskerettighedsdomstolen, som tvang Folketinget til en lovændring. Denne gang var der tale om sagen *”Sørensen og Rasmussen v. Danmark”*. Domstolen fastslog at artikel 11 i Menneskerettighedserklæringen også omfattede negativ foreningsfrihed, og selvom dette i princippet havde stået i loven siden 1982, var dette de facto ikke gældende, da fagforeninger og arbejdsgiver kunne indgå eksklusivaftaler og på den måde ekskludere de arbejdere, der ikke var en del af den rigtige fagforening, fra overenskomsten (*”Case of Sørensen and Rasmussen v. Denmark”* 2006; H. Koch 2010; Werner og Jacobsen 2012). Afgørelsen fra 2006 førte til endnu en revision i lovgivningen, hvori der nu stod følgende:

*”§ 4c: Bestemmelser i kollektive overenskomster eller aftaler, der forpligter en arbejdsgiver til udelukkende eller fortrinsvis at beskæftige lønmodtagere, der er medlem af en forening eller en bestemt forening, er ugyldige. Tilsvarende gælder bestemmelser i kollektive overenskomster eller aftaler, der berettiger eller forpligter en arbejdsgiver til udelukkende eller fortrinsvis at beskæftige lønmodtagere, der ikke er medlem af en forening eller en bestemt forening.”*²⁴

²³ Lov om beskyttelse mod afskedigelse på grund af foreningsforhold, 30 maj 1990

²⁴ Lov om foreningsfrihed på arbejdsmarkedet, 8. maj, 2006

Før vedtagelsen af denne lovændring var der en tradition for at være medlem af den samme fagforening på arbejdspladserne af frygt for ikke at være inkluderet i overenskomsten, grundet eksklusivklausulerne. Udover den nye § 4c var der også tilføjet et § 4d, som sikrede, at der ikke eksisterede diskrimination i ansættelsesprocessen, da der ikke måtte gøres forskel på, om ansøgeren var medlem af den fagforening, som forhandlede overenskomst med arbejdsgiveren. Antallet af medlemmer hos FH toppede, som før skrevet, omkring 2006 og er siden dalet fra omkring 1,5 millioner medlemmer i 2007 til lidt over 1 million i 2002. Dette er et fald på omkring 33%, hos FH, til trods for at der er observeret en generel stigning i antallet af medlemmer i lønmodtagerorganisationerne.

(“Lønmodtagerorganisationernes medlemstal (hovedorganisationer) 2007-2020” 2020). En af årsagerne kan være, at arbejderne er garanteret beskyttelse af overenskomsten, uanset tilhørsforhold, en anden kan være, at arbejdsforholdene efterhånden er så gode, at en del af lønmodtagerne hellere vil spare de ekstra penge, ved enten ikke at være medlem af en fagforening, eller vælge en gul fagforening frem for en af de mere traditionelle røde fagforeninger.

9.1.5.1 Ligeløn

Ligelønsloven fra 1976 skulle nu sikre at kvinder fik lige så meget i løn som mænd, i tilfælde af at dette ikke var garanteret gennem overenskomsten:

”§ 1: Enhver arbejdsgiver, som har ansat mænd og kvinder på samme arbejdsplads, skal yde dem lige løn for samme arbejde i medfør af denne lov, hvis han ikke i medfør af kollektiv overenskomst er forpligtet hertil over for dem.”²⁵

Ligelønsloven kom på baggrund af et EF-direktiv fra 1975, hvor der var krav om, at der ikke måtte kønsdiskriminering på lønningsområdet. Som det kan ses i 1976-loven, drejer det sig i første omgang om *”... løn for samme arbejde...”* og den formulering blev ikke godtaget af EF domstolene, så i 1986 vedtog Folketinget en lov, som ændrer definitionen til:

²⁵ Lov om lige løn til mænd og kvinder, 4. februar 1976

*”Stk. 2. Enhver arbejdsgiver, som har ansat mænd og kvinder, skal yde dem ligeløn, herunder lige lønsvilkår, for samme arbejde eller for arbejde, der tillægges samme værdi.”*²⁶

Arbejdsgiveren var nu tvunget til at betale reel ligeløn til begge køn, og kunne ikke længere gemme sig bag den svage formulering i den første lovgivning. Men kønsdiskriminering på lønområdet var ikke noget nyt og fandtes også i tjenestemandsløven fra 1919, hvor der var ligeløn for samme arbejde mellem de to køn, men det såkaldte forsørgertillæg kun gives til mænd, da de blev anset som være forsørgere, uanset om det reelt set var tilfældet. Dette blev først afskaffet efter vedtagelsen en ny tjenestemandsløve i 1958 (“Betænkning vedrørende kvindelige tjenstemænds forhold” 1969). Et lovindgreb var nødvendigt for at opnå det ønskede resultat, i det her tilfælde til fordel for lønmodtageren, men der har også været eksempler på, hvor det modsatte har været tilfældet. Her kan i nyere tid nævnes lærernes lockout i forbindelse med den nye skolereform i 2013, og sygeplejerskestrejken i 2021. I begge tilfælde skred regeringen ind med et lovindgreb og blandede sig direkte i forhandlingen mellem arbejdsgiver og arbejdstager – noget som egentligt ikke burde være nødvendigt, men som kan finde sted, da de offentligt ansattes arbejdsgiver i sidste ende er staten. Der kan argumenteres for at den danske model i dette tilfælde havde fejlet da en aftale mellem arbejdsgiver og arbejdstager angående ligeløn burde have fundet sted.

1970erne havde budt på signifikante lovgivninger, som skulle sikre bedre livskvalitet for lønmodtageren. Samtidig var den danske økonomi i årtierne op til i højere grad blevet indlemmet i det internationale finansmarked, og var således også blevet påvirket af højkonjunktoren (Olesen og Poulsen 2021, 340–41). Til trods for, og måske på grund af, nogle af de kriseforlig og økonomiske justeringer foretaget i 1970erne, bød 1980erne på høj arbejdsløshed – en 11-dobling fra 20.000 til 220.000 arbejdsløse på et årti. Gælden til udlandet steg fra 19 mia. til 155 mia. og handelsunderskuddet blev øget med 16 mia. fra de oprindelige 3 mia. kroner, samt der var kommet et betydeligt underskud på betalingsbalancen (Sørensen, Olesen, og Farbøl 2018). Det tør derfor godt siges, at tilnavnet ”fattig 80erne” altså ikke kommer ud af ingenting. Schlüter overtog nøglerne til Christiansborg fra Anker Jørgensen i 1982, og hans regering indførte en 39 timers arbejdsuge selv samme år (Lidegaard 2001, 348; “Overenskomstændringer i arbejdstiden 1900-2010” 2012).

²⁶ Lov om ændring af lov om lige løn til mænd og kvinder, 19. februar 1986

Danmarks udvikling i 1980'erne gik i høj grad i retning af det internationale, hvor landet blev bedre integreret i det internationale samfund. Schlüter regeringen indførte i 1986 kartoffelkuren i et forsøg på at give befolkningen motivation til at spare op og sænke gælden.

Fordelingen på arbejdsmarkedet har ændret sig væsentligt i sidste halvdel af 20. århundrede. Udbygningen af den offentlige sektor satte sine spor i erhvervsfordelingen. I 1947 arbejdede 4,7% af de beskæftigede i den offentlige sektor, mod 30% i 1993. Det offentlige erhverv var primært domineret af kvinderne. Det førte selvfølgelig til en negativ vækst i de primære og sekundære erhverv. I 1947 var 24% af de arbejdende beskæftiget i de primære erhverv mod 4% i 1993. Udviklingen i de sekundære erhverv oplevede også et fald, hvor den i 1947 lå på 28%, for at falde til 25% i 1993 (*Befolkningen i 150 år 2000*; L. S. Andersen m.fl. 2013, 25). Ved overenskomstforhandlingerne i 1990 sænkes arbejdstiden yderligere til 37 timer. Arbejdsløsheden faldt i perioden 1993-2001 fra omkring 12% til 5%. Grundet udbygningen af den offentlige sektor i samme periode, skete der en stigning i den generelle beskæftigelse i perioden 1993-2001 ("Overenskomstændringer i arbejdstiden 1900-2010" 2012; L. S. Andersen m.fl. 2014a).

I de mere end 120 år siden Septemberforliget er der sket væsentlige ændringer på arbejdsmarkedet. I 1990 blev arbejdsugen reduceret til den standard vi har nu, på 37 timer. Arbejdsugen var således gået fra at være på ca. 60 timer i starten af århundredet til næsten en halvering 90 år senere. Selvom det selvfølgelig er klart, at arbejdsugen stadig kan overstige 37 timer om ugen for individet, så er arbejdsugen og timetallet blevet forbedret væsentligt. Når der så tales om "de gode gamle dage" i forhold til arbejderen og arbejdsmarkedet, leder det selvfølgelig op til spørgsmålet: Hvad menes der med det? Bedre lønforhold, ligeløn, forhandlingsret, arbejdsmarkedspension, arbejdsmiljølov er blot eksempler på de forbedringer, der er sket siden Septemberforliget i 1899. Der kan selvfølgelig være tale om forhold, der kan være svære at måle på, som dynamik på arbejdspladsen og det generelle arbejdsmiljø eller tempoet på arbejdspladsen. Der kan også argumenteres for, at jobsikkerheden tog et dyk efter finanskrisen i 2008, hvor arbejdsløsheden faldt, som følge af et endnu større fald i vækstraten i BNP (L. S. Andersen m.fl. 2014a, 17-20). Jobsikkerhed er en af de ting, som Ulrich Beck mener, påvirker os i risikosamfundet. Lønnen er steget, pensionsordningen er fordelagtig og arbejdsmiljøet er forbedret, men hvis jobsikkerheden er lav, eller at antallet af kollegaer på arbejdspladsen ikke passer overens med antallet af arbejdsopgaver, føler den enkelte

arbejder måske ikke at de nutidige forhold er særligt gode, hvorfor der kan være en tilbøjelighed til at tænke tilbage på "de gode gamle dage".

9.2 Uddannelse

Ved grundlovsændringen i 1953 bliver § 76 vedtaget, som skriver:

*"Alle børn i den undervisningspligtige alder har ret til fri undervisning i folkeskolen. Forældre eller værgere, der selv sørger for, at børnene får en undervisning, der kan stå mål med, hvad der almindeligvis kræves i folkeskolen, er ikke pligtige at lade børnene undervise i folkeskolen"*²⁷

Det fremgår altså af grundloven, at børn i Danmark har undervisningspligt, men ikke pligt til at gå i Folkeskole. Undervisningspligten gælder for alle børn i skolealderen, som har opholdt sig i landet i mere end seks måneder, og som ikke modtager en anden tilsvarende undervisning. I 2008 blev undervisningspligten øget til 10 år. Børne- og undervisningsministeriet oplyser i 2021 at i skoleåret 2019/2020 går 78,5% af landets elever i folkeskole, og derved et fald på 1,2 procentpoint fra skoleåret 2015/2016, mens 18,1% går i friskole, hvor der har været en stigning på de 1,2 procentpoint i samme periode. Knap en fjerdedel af eleverne i 10. klasse vælger en løsning i folkeskolen. Over halvdelen vælger at tage på en efterskole, hvor under 10% vælger friskolerne ("Elever i grundskolen 20019/20" 2021). I følgende afsnit vil folkeskolens historie blive analyseret.

9.2.1 Folkeskolen i 20. århundrede

Da *Lov om forskellige forhold vedrørende folkeskolen af 1899* blev vedtaget, var tiden en helt anden end i dag. De mindste børn i byerne gik kun i skole i et par timer hver dag, og de ældre tre fire timer – også om lørdagen. Anderledes så det ud på landet, hvor børnene typisk kun gik i skole fem-seks timer hver dag. Det er en skarp kontrast til folkeskolen anno 2022, hvor de yngste er i skole 30 timer om ugen, mens de ældste har op til 35 timer. Loven fra 1899 sikrede bl.a. fast skolegang 41 uger om året, som en måde at sikre at især børnene på landet ikke gik hele sommeren, uden mulighed for at gå i skole, da de skulle arbejde i landbruget. Antallet af timer blev også sat op til 21 timer om ugen i

²⁷ Danmarks Riges Grundlov, 5. juni 1953.

byskolerne og 18 timer ugentligt i landskolerne. Systemskiftet i 1901 havde tilladt Venstre at komme til magten, fremfor de nationalkonservative, og det medførte et nyt politisk syn på uddannelse, hjulpet på vej af fra landets arbejdsgivere og forældres ønske om et højere uddannelsesniveau, der forberedte de yngre generationer på det hastigt forandrende samfund. Der blev i 1903 gennemført en mere vidtrækkende lovgivning i form af *Lov om højere almen-skoler af 24. april 1903*. Skolereformen indførte en mellemskole, der skulle skabe en sammenhæng mellem grundskolen og gymnasierne (Gjerløff og Jacobsen 2014, 72–76). Mellemskolernes formål er beskrevet i lovens § 2:

*”§ 2: Mellemskolen er en Barneskole, som gennem 4 eetaarige Klasser meddeler sine elever en for det givne Alderstrin egnet højere Almenundervisning, der føres frem til en passende Afslutning. Mellemskolens Undervisning kan fortsættes efter den afsluttende Aarsprøve gennem en Realklasse (Realafdeling).”*²⁸

Eleverne kunne optages i mellemskolerne efter 5. klasse, og gik der i fire år, indtil de skulle afslutte med en eksamen, der så fungerede som et springbræt til realeksamen, tilsvarende en 10. klasse i dag, eller en treårig gymnasialuddannelse, der senere skulle afsluttes med en studentereksamen. De elever der ikke ønskede at gå i mellemskolen, gik videre til de obligatoriske 6.- og 7. klasse, og tog en afsluttende eksamen der. Folkeskolen var således opdelt i begyndelsen af århundredet. Fagpakken i mellemskolen indebar både sproglige og naturvidenskabelige fag, beskrevet i lovens § 5:

*”§ 5: Mellemskolens Undervisning skal omfatte Religion, Dansk (med lette Læsestykker af Svensk), Engelsk, Tysk, Historie, Geografi, Naturhistorie, Naturlære, Regning og Matematik, Skrivning, Tegning, Legemsøvelser, kvindeligt Haandarbejde og Sang. Under Naturfagene medtages de væsentligste Træk af Sundhedslæren og nogen Kemi.”*²⁹

Der var for drengene påbud om matematik, med mulighed for undervisning i *”... Sløjd eller anden Legemsarbejde...”*³⁰ mens der var mulighed for at pigerne kunne blive undervist i *”... kvindeligt*

²⁸ Lov om højere Almenskoler, 24. april 1903.

²⁹ Lov om højere Almenskoler, 24. april 1903.

³⁰ Lov om højere Almenskoler, 24. april 1903.

Husgerning."³¹. Fagpakken skulle matche gymnasieskolens, der var opdelt i tre linjer bestående af en naturvidenskabelig linje med fokus på netop naturfagene og matematik, en nysproglig linje og endelig en klassisk sproglinje, som også havde eksisteret på latinskolerne. Resten af lovens § 5 beskriver fagpakken i realskolen tilknyttet mellemskolen, som stort set bare skulle fungere som en fortsættelse af mellemskolen, dog var der også mulighed for at inkludere andre fag:

*"I den Realklasse, der kan slutte sig til Mellemskolen som dens Fortsættelse, skal der undervises i Dansk, to af de nyere Sprog (Engelsk, Tysk, Fransk), praktisk Regning og Matematik (kun paabudt for Drengene), Afsnit af Naturlære, Historie, Geografi og Naturhistorie, samt Legemsøvelser. Undervisningsplanen, der foruden de nævnte Fag kan omfatte andre Fag, bliver for hver enkelt Skoles Vedkommende at fastsætte af Ministeren for Kirke- og Undervisningsvæsenet."*³²

Helt op til begyndelsen af 20. århundrede var det kun drengene, der måtte gå i gymnasiet, men ved vedtagelsen af 1903-loven måtte kvinder nu også optages på gymnasiet, som effektivt erstattede de gamle latinskoler. At kvinderne nu fik lov til at tage sig en længere uddannelse, passer meget godt med tidsånden, hvor kvinderne generelt frem til tiden efter Første Verdenskrig får flere rettigheder, heriblandt barsel med løn og stemmeret, som tidligere beskrevet i foregående afsnit. Fagpakken i gymnasiet var, som før skrevet, delt op i tre linjer beskrevet i lovens § 6:

"§ 6: I Gymnasiet skal der, med Forskel efter dets tre forskellige Linier, gives Undervisning i Religion, Dansk med de øvrige nordiske Sprog, Engelsk, Tysk, Fransk, Latin (ikke paa den matematisk-naturvidenskabelige Linie), Græsk (alene paa den klassisk-sproglige Linie), Oldtidskundskab, Historie, Geografi og Naturhistorie, Naturlære, Matematik, Legemsøvelser og Sang. Paa den klassisk-sproglige Linie maa der ikke tillægges Græsk overvejende større Vægt end Latin.

*Med Samtykke af Ministeren skal der ogsaa kunne gives Undervisning i Legemsarbejde."*³³

Gymnasiet gav altså eleverne en uddannelse på højere niveau, men stort set med de samme fag i fokus, og til forskel fra latinskolerne, var der nu også i højere grad plads til de moderne sprog og

³¹ Lov om højere Almenskoler, 24. april 1903.

³² Lov om højere Almenskoler, 24. april 1903.

³³ Lov om højere Almenskoler, 24. april 1903.

naturfagene, fremfor de klassiske sprog der tidligere havde været latinskolerne vigtigste fag (Gjerløff og Jacobsen 2014, 75–76; Olesen og Poulsen 2021, 259).

Den næste store skolereform opstår i 1937. Hvor folkeskolens opgave siden 1814 havde været at opdrage gode og retskafne kristne borgere, med den fordelagtige bivirkning at de også blev uddannet i en række matematiske og sproglige færdigheder. Dette skulle dog ændre sig med vedtagelsen af *Lov om Folkeskolen, 18. maj 1937*, hvor fokus nu var at uddanne barnets personlige egenskaber, og det står skrevet tydeligt i lovens første paragraf, i første afsnit:

”Afsnit I: Folkeskolens begreb.

*§ 1: Folkeskolen er den kommunale Skole for Børn i den undervisningspligtige Alder samt de Mellemskoleklasser, der slutter sig hertil. Til Folkeskolen kan der være knyttet andre Eksamensklasser eller eksamensfri Klasser efter de i denne lov givne Regler. Folkeskolens Formaal er at fremme og udvikle Børnenes Anlæg og Evner, at styrke deres Karakter og give dem nyttige Kundskaber. Kristendomsundervisningen i Folkeskolen skal være i Overensstemmelse med Folkekirkens evangelisk-lutherske Lære.”*³⁴

Udover folkeskolens funktion, står der også skrevet, at kristendom skal være en del af undervisningen, og foregå efter folkekirkens forskrifter. Skoletiden blev øget til fire timer for de to mindste klasser, fem timer for de to mellemste og seks timer for de ældste. Desuden blev undtagelsen med at børn på landet kun behøvede skolegang hver anden dag afskaffet. Der blev oprettet en eksamensfri mellemskole, der skulle løbe parallelt med den almindelige mellemskole. Årsagen var, at lærerne på datidens udskolingstrin følte, at de ofte sad tilbage med de ringeste elever, men samtidig var store dele af mellemklassen blevet glade for at sende deres børn i mellemskolen, så det var ikke politisk opbakning for en total afskaffelse. Løsningen blev altså en opdeling. Den nye mellemskole gav ikke adgang til gymnasierne, men var tiltænkt de elever, som ønskede at styrke deres faglighed, udover de obligatoriske syv års skolegang. Skolevæsnet var stadig opdelt i købstadsskoler og landskoler, og i et forsøg på at udbyde et højere niveau af undervisning til børnene på landet, blev der udbudt mellemskoleundervisning på centralskolerne, hvis økonomien tillod det. 1937-loven og de eksamensfri mellemskoler opnåede dog aldrig den

³⁴ Lov om Folkeskolen, 18. maj 1937.

forventede succes i købstæderne, da kun 16,1% af eleverne valgte den, imod 42,7% som valgte den almindelige mellemskole i 1957. Det var en stigning på knap seks procentpoint for den eksamensfri mellemskole i periode 1939-1957 mod en 15 procentpointstigning i den almene mellemskole, i samme periode.

Generelt faldt antallet af elever der gik ud af 7. klasse fra 61,8% til 41,2% i samme periode. Så selvom den eksamensfri mellemskole ikke havde den ønskede effekt, viser statistikken alligevel, at flere og flere forældre valgte at sende deres børn i mellemskole med henblik på et højere uddannelsesniveau end det obligatoriske (Gjerløff m.fl. 2014, 34–38). Den næste store begivenhed i dansk skolehistorie er vedtagelsen af *Lov om folkeskolen, 18. juni 1958*. Bestemmelserne for begrebet folkeskolen er her de samme som i 1938-loven. Mellemskolerne blev nedlagt, og skellet mellem købstads- og landskoler blev ophævet. Der var fortsat undervisningspligt til og med 7. klassetrin, men det kunne nu overbygges med enten frivilligt 8.-9. klasse med mulighed for 10. i folkeskolen, eller 1.-3. klasses realskole som gav adgang til gymnasierne. I folkeskolens 8.-10. klassetrin var der fokus på en mere praktisk organiseret skolegang, og den skulle afsluttes med en afgangsprøve efter enten 9. eller 10. klasse. Realskolens tre klassetrin var gymnasieforberedende, og her var det boglige naturligvis i højsædet. Den nye skolereform var en stor succes, og i 1969 var det kun 7% af landets elever, som ikke valgte at fortsætte skolegangen efter 7. klasse. Folkeskolen var stadig opdelt, da lovgivningen forsigtigt lagde an til, at der kunne foretages en opdeling af eleverne efter boglige evner i 6.-7. klasse. Vurderingen af, hvilket spor eleven skulle i, blev fortaget i fællesskab mellem skolen og elevens værge, og der var mulighed for at skifte spor undervejs i skolegangen. Timetallet forblev det samme, men der blev over en tiårig periode reduceret i antallet af elever pr. klasse, fra 30 elever til 28 elever. Selvom folkeskolen ved vedtagelsen af 1958-loven stadig var opdelt, var den tættere på den enhedsskole, der ses i dag (Gjerløff m.fl. 2014, 44–48). I 1960'erne var der i stigende grad borgere, som efter at have færdiggjort 10. klasse og været ude på arbejdsmarkedet i en årrække, som gerne ville tilbage på skolebænken igen. Derfor blev der i 1966 oprettet *Højere forberedelseksamen*, det som der i dag betegnes HF. Adgangskravene var altså lempet i forhold til det almene gymnasium, men HF var stort set lige så adgangsgivende som gymnasiet (Gjerløff m.fl. 2014, 68–70). Det er også i periode 1960-61 at *Den Blå Betænkning*, oprindeligt *Undervisningsvejledning for folkeskolen*, udkom i to bind. Værket skulle fungere som en læseplan til folkeskolen, men samtidig en guide i pædagogik der satte de reformpædagogiske

dannelsesidealer i højsædet. Der var fokus på nye og varierede skolesystemer, som skulle forbedre eleven på at blive en del af samfundet efter endt skolegang. Folkeskolen ændrede sig også i kraft af, at fysisk straf blev udfaset i 1967, og det var nu lærerens ansvar at skabe et trygt og ordentligt læringsmiljø i klassen (Gjerløff m.fl. 2014, 205–7).

Den næste store folkeskolereform kom i 1975 i form af *Lov om folkeskolen, 26. juni 1975*. Der var sket en betydelig ændring i lovens første paragraf, det omhandler folkeskolens formål og begreb:

”Kapitel 1. Folkeskolens begreb og formål

§ 1: Folkeskolen er den kommunale skole, der tilbyder undervisning efter denne lov.

§ 2: Folkeskolens opgave er i samarbejde med forældrene at give eleverne mulighed for at tilegne sig kundskaber, færdigheder, arbejdsmetoder og udtryksformer, som medvirker til den enkelte elevs alsidige udvikling.

Stk. 2: Folkeskolen må i hele sit arbejde søge at skabe sådanne muligheder for oplevelse og selvvirksomhed, at eleven kan øge sin lyst til at lære, udfolde sin fantasi og opøve sin evne til selvstændig vurdering og stillingtagen.

Stk. 3: Folkeskolen forbereder eleverne til medleven og medbestemmelse i et demokratisk samfund og til medansvar for løsningen af fælles opgaver. Skolens undervisning og hele dagligliv må derfor bygge på åndsfrihed og demokrati.”³⁵

Til forskel fra de to tidligere love, er det her klargjort, at folkeskolens formål er at uddanne medborgere, der skal fungere ude i det demokratiske samfund. De skal være dannede, alsidige, kreative, kritiske, have lyst til at lære, være fantasifulde, tolerante og selvstændige. Det var ikke længere skolens formål at give eleverne ”karakter” eller ”nyttige egenskaber” samt at undervise dem i kristendom i overensstemmelsen med folkekirken, som skrevet i de to forrige lovgivninger. Den obligatoriske undervisningspligt øget fra syv til ni år, samt en frivillig etårig børnehaveklasse:

³⁵ Lov om folkeskolen, 26. juni 1975.

”§ 3: Folkeskolen omfatter en 1-årig børnehaveklasse, en 9-årig grundskole og en 1-årig 10. klasse.”

36

Den populære realeksamen blev erstattet med folkeskolens udvidet afgangsprøve efter 10. klasse, selvom det også var muligt at forlade folkeskolen efter 9. klasse og tage den frivillige afgangsprøve. Eleverne skulle heller ikke længere opdeles på forskellige spor afhængig af deres faglige niveau. Der skulle i stedet differentieres i undervisning i tysk og naturfagene ved oprettelsen af forskellige hold. Folkeskolen var nu rykket tættere på den enhedsskole, som havde været i socialdemokratiets tankeværk siden begyndelsen af århundredet. Få år forinden 1975-loven var femdagsskolen blevet indført, og samtidig var skoletimerne blevet reduceret fra 50 til 45 minutter, hvilket resulterede i færre skoletimer end forældregenerationen (Coninck-Smith, Rasmussen, og Vyff 2015, 26–29). Det var dog ikke udelukkende positive ændringer, der ramte folkeskolen i 1970erne. Der blev lukket omkring 300 mindre landsbyskoler, samtidig med at der blev bygget nye skoler i forstæderne til de store byer (Coninck-Smith, Rasmussen, og Vyff 2015, 54–58).

Lov om folkeskolen, 30. juni 1993 gjorde op med 1975-lovens opdeling af elever efter niveau, da der løbende var kommet flere elever i klasserne. Dog skulle det stadig være muligt at tage forbehold for den enkelte elevs niveau, ved hjælp af undervisningsdifferentiering. Der opstod større et fokus på fagligheden, og det nye naturvidenskabelige fag, natur/teknik blev introduceret for de yngre elever. Projekt fag, tværfaglighed og skriftlige samt mundtlige karakterer, blev indført til de større årgange med det formål, at eleven skulle lære at arbejde problemorienteret (Coninck-Smith, Rasmussen, og Vyff 2015, 35–39). Skolen formål havde ændret sig, og der var nu mere fokus på personlig udvikling. Formålet var nu skrevet således:

”Folkeskolens formål

§ 1: Folkeskolens opgave er i samarbejde med forældrene at fremme elevernes tilegnelse af kundskaber, færdigheder, arbejdsmetoder og udtryksformer, der medvirker til den enkelte elevs alsidige personlige udvikling.

³⁶ Lov om folkeskolen, 26. juni 1975.

Stk. 2. Folkeskolen må søge at skabe sådanne rammer for oplevelse, virkelyst og fordybelse, at eleverne udvikler erkendelse, fantasi og lyst til at lære, således at de opnår tillid til egne muligheder og baggrund for at tage stilling og handle.

Stk. 3. Folkeskolen skal gøre eleverne fortrolige med dansk kultur og bidrage til deres forståelse for andre kulturer og for menneskets samspil med naturen. Skolen forbereder eleverne til medbestemmelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens undervisning og hele dagligliv må derfor bygge på åndsfrihed, ligeværd og demokrati.

§ 2: Folkeskolen er en kommunal opgave. Kommunalbestyrelsen har ansvaret for, at alle børn i kommunen sikres vederlagsfri undervisning i folkeskolen. Kommunalbestyrelsen fastlægger, jf. § 40, mål og rammer for skolernes virksomhed inden for denne lov.

Stk. 2. Den enkelte skole har inden for de givne rammer ansvaret for undervisningens kvalitet i henhold til folkeskolens formål, jf. § 1, og fastlægger selv undervisningens organisering og tilrettelæggelse.

Stk. 3. Elever og forældre samarbejder med skolen om at leve op til folkeskolens formål.”³⁷

Umiddelbart er formålet er ens med 1975-loven, bortset fra at nogle enkelte sætninger. Her blandt andet ændres en sætning i det første paragraf fra: *”... den enkelte elevs alsidige udvikling”* til *”... den enkelte elevs alsidige personlige udvikling”*, og selvom det umiddelbart kan virke som en tastefejl, så markerede det overgangen fra en folkeskole, der fokuserede på fællesskabet, til en der i højere grad havde fokus på individet og den personlige præstation. Dette argument styrkes yderligere ved, at udtrykket *”... medansvar for løsningen af fælles opgaver”* fra 1975-loven ikke var medtaget i 1993-loven (Thejsen 2009).

Da Venstre overtog regeringsmagten i 2001, var en analyse og revision af Folkeskolen i højsædet. PISA³⁸-rapporter fra OECD i 2000 og 2003 skabte bekymring i regeringen. Det viste sig, at den massive investering i det danske skolevæsen ikke havde båret frugt i det omfang, der var ønsket. Danske skoleelever rangerede internationalt ikke særligt godt, når det kom til naturfag, matematik og læseegenskaber. At eleverne var glade for at gå i skole, samt gode til problemløsning og generelt

³⁷ Lov om folkeskolen, 30. juni 1993.

³⁸ Programme for International Student Assessment.

var glade for at i skole, fyldte ikke så meget på den politiske dagsorden. Løsningsforslaget på elevernes ringe rangering beroede på flere nationale test, helt ned til 2. klasse og et øget fokus på elevens faglige færdigheder, fremfor dannelse som ellers tidligere var folkeskolens fornemmeste opgave. PISA-rapporterne fik i samtiden kritik for ikke at være repræsentative for elevernes præstation, da nogle af eleverne, specielt i læseprøve, ville have klaret sig bedre, hvis der var gjort brug af den danske 13-skala (Coninck-Smith, Rasmussen, og Vyff 2015, 43–47). Bertel Haarder, der også havde været Undervisningsminister under Schlüter i perioden 1982-1993, var af den overbevisning, at børn skulle i skole for at lære noget. Regeringens revision, der ganske vist blev vedtaget på baggrund af et flertal over midten, lagde vægt på at folkeskolen nu i sig selv ikke længere var en færdig uddannelse, men blot et springbræt til et længere uddannelsesliv. Dette blev afspejlet i at folkeskolens formål blev ændret i reformen, og lød nu således:

”§ 1. Folkeskolen skal i samarbejde med forældrene give eleverne kundskaber og færdigheder, der forbereder dem til videre uddannelse og giver dem lyst til at lære mere, gør dem fortrolige med dansk kultur og historie, giver dem forståelse for andre lande og kulturer, bidrager til deres forståelse for menneskets samspil med naturen og fremmer den enkelte elevs alsidige udvikling.

Stk. 2. Folkeskolen skal udvikle arbejdsmetoder og skabe rammer for oplevelse, fordybelse og virkelyst, så eleverne udvikler erkendelse og fantasi og får tillid til egne muligheder og baggrund for at tage stilling og handle.

Stk. 3. Folkeskolen skal forberede eleverne til deltagelse, medansvar, rettigheder og pligter i et samfund med frihed og folkestyre. Skolens virke skal derfor være præget af åndsfrihed, ligeværd og demokrati.

§ 2. Kommunalbestyrelsen har ansvaret for folkeskolen, jf. dog § 20, stk. 3, § 44 og § 45, stk. 2, 2. pkt. Kommunalbestyrelsen har ansvaret for, at alle børn i kommunen sikres ret til vederlagsfri undervisning i folkeskolen.

Stk. 2. Den enkelte skoles leder har inden for rammerne af lovgivningen og kommunalbestyrelsens og skolebestyrelsens beslutninger ansvaret for undervisningens kvalitet i henhold til folkeskolens formål, jf. § 1, og fastlægger undervisningens organisering og tilrettelæggelse.

*Stk. 3. Elever og forældre samarbejder med skolen om at leve op til folkeskolens formål.”*³⁹

Disse to paragraffer om folkeskolens formål er de aktuelle, og det er tydeligt beskrevet, hvordan at folkeskolens formål ikke længere var at give eleven en færdig uddannelse i sig selv, men derimod at være uddannelsesforberedende til elevens videre uddannelsesliv. Denne observation forstærkes yderligere af, at der i blev 1999 lavet en målsætning om at 95% af en årgang skulle videreuddannes efter folkeskolen, enten på en gymnasialuddannelse eller en erhvervsuddannelse (Holm-Larsen, Rasmussen, og Skovgaard-Petersen 2016).

Folkeskolereformen fra 2014 omdannede folkeskolen til en heldagsskole, hvor der kom fokus på aktivitetstimer, i et forsøg på at blande leg og læring. Skolefritidsordningerne blev sparet væk, og lærer og pædagoger skulle nu indgå i et heldagssamarbejde i et forsøg på at øge elevernes læring. For at forbedre eleverne kompetencer kom der et øget fokus på naturfagene og engelsk, samt at IT skulle spille en større rolle i skolen. Samtidig kom fokus på efteruddannelse af lærer og ledere, således at de enkelte skoler og kommuner kunne få større frihed og råderum. Skolereformen blev mødt med kyshånd fra Dansk Industri, men det sammen kan ikke siges om lærerne, der protesterede over at, der ikke længere var de samme regler for arbejdstiden. Efter flere fejlede overenskomstforhandlinger, kulminerede hele situationen i en lockout i april 2013, der fire uger senere resulterede i et regeringsindgreb, der ændrede lærerens arbejdstidsbestemmelser. Arbejdstiderne skulle fastsættes af skolens leder. Timetallet for eleverne steg også som følge af reformen, da den daværende undervisningsminister og Kommunernes Landsforening var overbevist om, at flere timer gav bedre faglig. Dette stemte ikke overens med resultatet af en undersøgelsen foretaget i samme tidsrum, der viste, at der ikke nødvendigvis var en sammenhæng (Coninck-Smith, Rasmussen, og Vyff 2015, 50–52) Antallet af skoletimer lød på 30 timer for 3. klasse, 33 timer for 4-6 klasse og 35 timer for 7.-9. klasse. Ideen bag det øgede timetal var, at der nu skulle sættes tid til side til supplerende skoleaktivitet, der kunne tage form af fysisk aktivitet, lektiehjælp eller andre aktiviteter, der kunne øge læringen hos den enkelte elev (Holm-Larsen og Skovgaard-Petersen 2016).

På baggrund af overstående gennemgang af de væsentligste ændringer i folkeskoleloven gennem 20. århundrede, kan der argumenteres for, at folkeskolens formål er tosidet. Tidligere formål havde

³⁹ Folkeskoleloven, 31. november 2006

beroet på dannelsen af gode kristne mennesker, der også havde færdigheder, der gjorde, at de kunne bidrage til samfundet. Dette var aktuelt fra vedtagelsen af den første folkeskolelov i 1814 og frem til 1937-loven. Det ændrede sig i ved 1937-loven til at have fokus på at styrke elevernes karakter og give dem nyttige egenskaber. Der var ingen ændring i 1956-loven, men det kom der i 1975-loven, hvor det blev tydeliggjort, at ansvaret for elevernes uddannelse var delt mellem forældrene og skolen. Hvor de forrige lovgivninger havde fokuseret på elevens kristne dannelse, skiftede 1975-loven karakter, og satte større fokus på individet og fællesskabet. Der var således opstået et fokus på elevens deltagelse og ansvar i det moderne demokrati, som skulle afspejles i elevens voksende medansvar i skolen. Som før skrevet satte 1993-loven større fokus på elevens individuelle præstation. Folkeskolens udvikling fra en almueskole i begyndelsen af århundredet til den heldagsskole, der kendes fra i dag, har både negative og positive tendenser. Skolen er blevet for alle, og der gøres ikke længere forskel på, hvor i landet eleverne kommer fra, eller hvilket køn de har. Korporlig afstraffelse er blevet afskaffet til fordel for pædagogiske tiltag, læreplaner og differentiering i undervisningen. Benyttes begrebet "de gode gamle dage" i forhold til folkeskolen, kan der jo stilles et spørgsmål i stil med det om arbejderbevægelsen: Hvad menes der med det? Folkeskolens oprindelige formål var at uddanne gode kristne medborgere, der også havde visse brugbare faglige færdigheder. Folkeskolen undergik reformer i midten af århundredet, og ud på den anden side kom en skole, hvis fornemmeste opgave var at uddanne dannede og selvstændige medborgere. Til gengæld blev det danske uddannelsessystem målt til at være det dyreste, mens det samtidig ikke var lykkedes at sænke niveauet af unge uden uddannelse. Konsekvensen blev at Danmark i dag har et større fokus på faste læseplaner, nationale tests og længere skoledag. Inklusion blev indført i 2012, og har stort set erstattet den specialundervisning, der førhen var givet til de elever, der skønnes at have brug for det. Omkring 14% af eleverne i folkeskolen modtog specialundervisning i 2011, hvor tallet var faldet til omkring 5% i 2015. Der kunne argumenteres for, at folkeskolen i virkeligheden ikke var en enhedsskole, som ellers var tanken bag reformen i 1993, hvorfor der kan argumenteres for, at inklusion er overvejende ideologisk funderet (Holm-Larsen og Skovgaard-Petersen 2016; Kirkebæk og Skov 2016).

10 Konklusion

Til trods for at der i samfundet i dag er sket væsentlige forbedringer i livskvaliteten målt på baggrund af lønforhold, uddannelsesniveau, arbejdsforhold, ligestilling, sygesikring og rettigheder, findes der stadig dem, som påstår at tingene var bedre i de gode gamle dage. Hvad skyldes det? Ulrich Beck er tysk sociolog, som er af den overbevisning, at vi lever i et risikosamfund. Det 20. århundrede har just ikke en mangel på historiske katastrofer, ganske vist begået mod ”de andre” – altså folk som ikke var en del af det større samfund. Her i blandt jøder, kommunister, folkefærd i fjerne lande. I slutningen af anden verdenskrig brugte amerikanerne atomvåben mod to japanske byer, og i det øjeblik blev verdenssamfundet smidt ind i atomalderen. Især ligger Beck vægt på Tjernobylulykken, som værende en katastrofe der i høj grad udsatte befolkningen for en risiko, der ikke kunne placeres i den traditionelle opfattelse af fare. Der er her tale om en usynlig fare, der transporteres med vand og vind, og som kunne indtages uden at opdage det i første omgang. Nu var faren ikke begrænset til koncentrationslejre omgivet af pigtrådshegn eller krigszoner, men opstod som en slags usynlig fjende, der næppe kunne værnes mod. Det var nu ikke længere muligt at trække sig tilbage i sikkerhed indenfor husets fire vægge, og gemme sig bag disse symbolske grænser. De forrige historiske katastrofer, heriblandt verdenskrigene, kunne ignoreres til en vis grad. Den nye trussel fra atomvåbenet kunne ikke ignoreres, og der opstod med dem ny magt, i form af farens og i særdeleshed også angsten magt, som ignorerede alle hidtil opstillede beskyttelseszoner. Den nye fare for utilsigtede katastrofer, om det så er et terrorangreb, en pandemi, som den vi helt aktuelt er udsat for lige nu, eller flourstoffer i vores fødevarer lurer måske lige om hjørnet. Disse katastrofer opstår ikke nødvendigvis på baggrund af et svigt, men enten på baggrund af menneskelige fejl eller beviste handlinger. Det er her tale om katastrofer, hvor der ikke er en reel udvej, og de kan ikke bare ignoreres. Beck mener, at disse utilsigtede katastrofer kan tage ophold i vores underbevidsthed og skabe en følelse af en slags *risikobevidsthed*, som overføres til de valg vi skal træffe i hverdagen. Vi er som samfund mere oplyste end nogensinde før, men alligevel er der en mistro til eksperterne, og at de selvsamme eksperter kan være uenige med hinanden, gør ikke situationen mere tryk for den enkelte. Der opstår en følelse af magtesløshed hos individet, da det nu ikke længere er nok bare at låse døren om natten for at være i sikkerhed, da de reelle fare kan opstå meget længere væk, end vi kan begribe (Beck 1997, 9–13). Dette kan kædes sammen med begrebet ”de gode gamle dage”, og en opfattelse af at samfundet var bedre førhen, da det var mere simpelt. Der opstår en

romantisering af samfundet i gamle dage, hvor de negative kår hurtigt kan blive glemt. Allerede ved tilblivelsen af nationalromantikken i midten af 19. århundrede opstod der et fænomen om *bonderomantik*, der fungerede som en slags leverandør af traditioner til den unge nationalstat og det danske folk. Et eksempel er at måden vi fejrer jul på nu om dage, er opstået i midten af 19. århundrede, og har ikke nødvendigvis nogle rødder i det egentlige bondesamfund (Lützen 2008, 154–55). Denne tendens til at romantisere fortiden opstår, ifølge Beck, i større grad når der sker en omvæltning for individet, som individet ikke har kontrol over. Kravene til børn og unge i dag er kun steget i takt med folkeskolereformen fra 2014, der i højere grad indførte de nationale tests, individuelle læringsmål og vurdering af uddannelsesparathed, og det er derfor forståeligt, at det er den yngre generation, der føler en stigende utryghed, sammenlignet med de ældre generationer (J. Andersen, Andersen, og Hede 2021)

Problemformuleringen til dette speciale lyder på, at undersøge de væsentlige forskelle Danmark som samfund har gennemgået i 20. århundrede for at blive til det samfund, landet er i dag. Begrebet "de gode gamle dage" udspringer derfor helt naturligt af en diskussion omkring Danmark i 20. århundrede. Ses begrebet som et kulturkritisk fænomen har det en reel tyngde bag sig, til trods for at det også kan vise sig at være et produkt af en fortid, der aldrig har eksisteret, som Karin Lützen nævner i tidsskriftartiklen "De gode gamle dage ude på landet". Gennem analysearbejdet er det blevet tydeliggjort, at det ikke er i alle tilfælde, at samfundet var bedre i "de gode gamle dage", men på nogle punkter kan det godt være noget om snakken. Der kan argumenteres for at folkeskolen og velfærdsstaten i 1960erne-1980erne nød godt af en økonomisk højkonjunktur, og derfor var en del af et samfund, hvor der var et ønske om lige muligheder og hjælp for alle. Det kunne dog ikke vare evigt, og derfor er der sket væsentlige ændringer netop på velfærden og uddannelsessektoren i form af økonomiske beskæringer, og reformeringen eller indskrænkelsen af diverse sociale ydelser, som traditionelt set er forbundet med den danske velfærdsstat. Ses der på forskellen mellem velfærdsstaten i mellemkrigstiden og den vi ser i dag, er en af de væsentligste at der i 1930erne er fokus på samfundet frem for individet. Det er næppe den offentlige forsorg og velfærdsstat i 1930erne der tales om når "de gode gamle dage" nævnes i en samtale om nutidens problemer med velfærden, men det er stadig en del af historien som er nødt til at blive behandlet i sådan en diskussion, vil jeg argumentere for. I 1930ernes velfærdssamfund sås de trængende som en ballastning for samfundet, både på det økonomiske plan men også i form af den ringe arvemasse,

som de kunne risikere at sprede ud i resten af samfundet, hvis ikke de blev holdt under kontrol. Det er et menneskesyn som de nok færreste vil identificere sig selv med i dag. I efterkrigstiden opstår der et velfærdssystem, som er tættere på det vi kender i dag, hvor der er mere fokus på individet i systemet af individet og revalidering. Her opstod der øget fokus på en universel velfærdsordning, der skulle være fælles for alle, og hvor tanken var, at alle kunne få den fornødne hjælp, de havde brug for, for at blive værdige medlemmer af samfundet.

Mere end 120 år er der gået siden Septemberforliget i 1899. Ses der til gengæld på, hvordan arbejderen og dennes muligheder har udviklet sig i samfundet og hvilke rettigheder der er opnået, kan det hurtigt konkluderes at tingene ikke var bedre i "de gode gamle dage". Den almene lønmodtager arbejdede under helt andre forhold i begyndelsen af 20. århundrede end i dag. Lønnen er blevet højere, arbejdsdagen og -ugen er blevet markant kortere, og der er indgået væsentlige overenskomster som skal være med til at sikre et sundt fysisk og psykisk arbejdsmiljø. I begyndelsen af 20. århundrede lød arbejdstiden på 10 timer dagligt, inklusive lørdag. I dag er arbejdsugen væsentlig kortere – 37 timer, samt 52 ugers barsel og 6 ugers ferie. Forholdene på arbejdsmarkedet har altså også ændret sig til den positive side, på nogle punkter. Dog kan det argumenteres for at arbejderen alligevel også lever i et risikosamfund, hvor jobsikkerhed, økonomiske bobler og en global pandemi godt kan ligge op til en følelse af usikkerhed og risici der ikke kan kontrolleres, hvorfor samfundet alligevel kan føles som have været bedre i "de gode gamle dage", da tingene var mere simple.

Begrebet "de gode gamle dage" kan også benyttes i forhold til uddannelsessystemet. I begyndelsen af 19. århundrede var skoledagene kortere, men til gengæld fik børnene tæsk med spanskrør. I dag findes der ingen korporlig afstraffelse i folkeskolen, men til gengæld er der krav om længere skoledage, nationale tests, uddannelsesparathed og individuelle lærings- og fremtidsplaner for den enkelte elev. "De gode gamle dage" i forhold til folkeskolen må så referere til en tid hvor der ikke var så stort et pres på den enkelte elev og fokus ikke var på præstation og karakterer med på dannelse, demokratisk udvikling og menneskelige relationer.

"De gode gamle dage" er et utroligt komplekst begreb, hvis betydning kan ses i mange forskellige kontekster og sammenhæng, hvor det både kan have en reel betydning, eller blot være et opdigtet minde om et samfund der aldrig eksisterede.

11 Litteraturliste

- “2022 - Ydelsessatser”. 2021. Styrelsen for Arbejdsmarked og Rekruttering.
- Andersen, Jacob, Jørgen Goul Andersen, og Anders Hede. 2021. “Trygfondens tryghedsmåling 2021”. TrygFonden smba. <https://www.tryghed.dk/viden/tryghedsmaalinger>.
- Andersen, Lars Schädler, Jacob Christensen, Niels Finn Christiansen, Søren Kolstrup, Jørn Henrik Petersen, og Klaus Petersen. 2012. *Dansk velfærdshistorie. Velfærdsstaten i støbeskeen - 1933 - 1956*. Dansk velfærdshistorie 3. Syddansk Universitetsforlag.
- Andersen, Lars Schädler, Jacob Christensen, Niels Finn Christiansen, Søren Kolstrup, Jørn Henrik Petersen, Klaus Petersen, og Heidi Vad Jønsson. 2012. *Dansk velfærdshistorie. Velfærdsstatens storhedstid - 1956-1973*. Dansk velfærdshistorie 4. Syddansk Universitetsforlag.
- . 2013. *Dansk velfærdshistorie. Velfærdsstaten i tidehverv - 1973-1993*. Dansk velfærdshistorie 5. Syddansk Universitetsforlag.
- . 2014a. *Dansk velfærdshistorie. Hvor glider vi hen? 1 - 1993-2014*. Dansk velfærdshistorie 6-1. Syddansk Universitetsforlag.
- . 2014b. *Dansk velfærdshistorie. Hvor glider vi hen? 2 - 1993-2014*. Dansk velfærdshistorie 6-2. Syddansk Universitetsforlag.
- Andersen, Torben Magnus. 2018. *Har velfærdssamfundet en fremtid? - Velfærdens økonomi og dilemmaer*. 1. udg. Torben M. Andersen og Gyldendal A/S.
- “Arbejdsmarkedskommissionens delrapport: ‘Arbejde, vækst og velfærd’”. 2008. Arbejdsmarkedskommissionen.
- Beck, Ulrich. 1997. *Risikosamfundet - på vej mod en ny modernitet*. 2. udg. Hans Reitzels Forlag.
- Befolkningen i 150 år*. 2000. København: Danmarks Statistik.
- “Betænkning vedrørende kvindelige tjenestemænds forhold”. 1969. S. L. Møllers Bogtrykkeri, København.
- Bjørn, Claus. 2012. “Mod junigrundloven | lex.dk”. Danmarkshistorien. 2. marts 2012. https://danmarkshistorien.lex.dk/Mod_junigrundloven.
- . 2014. “Helstatsforfatningen | lex.dk”. Den Store Danske. 13. april 2014. <https://denstoredanske.lex.dk/Helstatsforfatningen>.
- . 2020a. “Danmark - historie (1814-1900) | lex.dk”. Den Store Danske. 17. marts 2020. [https://denstoredanske.lex.dk/Danmark_-_historie_\(1814-1900\)](https://denstoredanske.lex.dk/Danmark_-_historie_(1814-1900)).
- . 2020b. “Andelsbevægelse | lex.dk”. Den Store Danske. 14. juni 2020. <https://denstoredanske.lex.dk/andelsbev%C3%A6gelse>.
- Brunbech, Peter Yding. 2011. “Grundlovsændringen 1953”. 16. november 2011. <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/grundlovsændringen-1953/>.
- Callesen, Gerd. 2013. “Septemberforliget | lex.dk”. Den Store Danske. 4. oktober 2013. <https://denstoredanske.lex.dk/Septemberforliget>.

- “Case of Sørensen and Rasmussen v. Denmark”. 2006.
- “Case of Young, James and Webster v. The United Kingdom (Article 50).” 1982.
- Christiansen, Niels Finn. 2012. “Fabriksløve, barselshvile og børnearbejde | lex.dk”. Danmarkshistorien. 29. februar 2012. https://danmarkshistorien.lex.dk/Fabriksløve,_barselshvile_og_b%C3%B8rnearbejde.
- . 2013. “Arbejderbevægelsen i Danmark | lex.dk”. Den Store Danske. 10. juli 2013. https://denstoredanske.lex.dk/arbejderbev%C3%A6gelsen_i_Danmark.
- . 2015. “Systemskiftet 1901 | lex.dk”. Den Store Danske. 17. februar 2015. https://denstoredanske.lex.dk/Systemskiftet_1901.
- . 2020. “Kanslergadeforliget | lex.dk”. Den Store Danske. 10. september 2020. <https://denstoredanske.lex.dk/Kanslergadeforliget>.
- Christiansen, Niels Finn, Ove W. Dietrich, og Steen Scheuer. 2021. “LO | lex.dk”. Den Store Danske. 2. november 2021. <http://denstoredanske.lex.dk/LO>.
- Coninck-Smith, Ning de, Lisa Rosén Rasmussen, og Iben Vyff. 2015. *Dansk skolehistorie. Da skolen blev alles - tiden efter 1970*. 5. Aarhus Universitetsforlag.
- Damgaard, Erik. 2014. “Landstinget – førstekammeret i Rigsdagen | lex.dk”. Den Store Danske. 10. april 2014. https://denstoredanske.lex.dk/Landstinget_-_f%C3%B8rstekammeret_i_Rigsdagen.
- Dehn-Nielsen, Henrik. 2021. “Ferie | lex.dk”. Den Store Danske. 15. juni 2021. <https://denstoredanske.lex.dk/ferie>.
- “Elever i grundskolen 20019/20”. 2021. Børne- og undervisningsministeriet.
- Farbøl, Rosanna. 2018. “Servicesamfundets fremvækst, ca. 1960-1980”. 6. november 2018. <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/servicesamfundets-fremvaekst-ca-1960-1980/>.
- Farbøl, Rosanna, Astrid Elkjær Sørensen, og Thorsten Borring Olesen. 2018. “Efterløøn, 1978-”. 10. oktober 2018. <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/efterloen-1978/>.
- Farbøl, Rosanna, Astrid Elkjær Sørensen, Thorsten Borring Olesen, og Niels Wium Olesen. 2018. “Bistandsloven, 1974-1998”. 30. oktober 2018. <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/bistandsloven-1974-1998/>.
- Gjerløff, Anne Katrine, og Anette Faye Jacobsen. 2014. *Dansk skolehistorie. Da skolen blev sat i system - 1850 - 1920*. 1. udg. 3. Aarhus Universitetsforlag.
- Gjerløff, Anne Katrine, Anette Faye Jacobsen, Ellen Nørgaard, og Christian Ydesen. 2014. *Dansk skolehistorie. Da skolen blev sin egen - 1920 - 1970*. 1. udg. 4. Aarhus Universitetsforlag.
- Hansen, Ejvind Damsgård, og Lars Lund. 2021. *Efterkrigstidens økonomiske og sociale reformer - Viggo Kampmann - Idemand og igangsætter*. 1. udg. København: Djøf Forlag.
- Hansen, Hans Schultz. 2014. “Ejderpolitik | lex.dk”. Den Store Danske. 13. oktober 2014. <https://denstoredanske.lex.dk/Ejderpolitik>.

- Hasselbalch, Ole. 2009. "Funktionær | lex.dk". Den Store Danske. 30. januar 2009. <https://denstoredanske.lex.dk/funktion%C3%A6r>.
- Hielmcrone, Nina von, Trine Schultz, og Uffe Vesthy Madsen. 2016. "Folkepension | lex.dk". Den Store Danske. 24. september 2016. <https://denstoredanske.lex.dk/folkepension>.
- Holm-Larsen, Signe, Uffe Rasmussen, og Vagn Skovgaard-Petersen. 2016. "Dansk skolehistorie | lex.dk". Den Store Danske. 5. december 2016. https://denstoredanske.lex.dk/dansk_skolehistorie.
- Holm-Larsen, Signe, og Vagn Skovgaard-Petersen. 2016. "Folkeskolen | lex.dk". Den Store Danske. 8. april 2016. <https://denstoredanske.lex.dk/folkeskolen>.
- Jensen, Gert, og Kjeld Hillingsø. 2015. "Isted | lex.dk". Den Store Danske. 13. november 2015. <https://denstoredanske.lex.dk/Isted>.
- Johansen, Hans Christian. 2012. "Social bistand | lex.dk". Danmarkshistorien. 6. marts 2012. https://danmarkshistorien.lex.dk/Social_bistand.
- Kirkebæk, Birgit, og Poul Skov. 2016. "Specialundervisning | lex.dk". Den Store Danske. 12. maj 2016. <https://denstoredanske.lex.dk/specialundervisning>.
- Koch, Henning. 2010. "Forening - foreningsfrihed | lex.dk". Den Store Danske. 3. marts 2010. https://denstoredanske.lex.dk/forening_-_foreningsfrihed.
- Koch, Lene. 2000. "Tvangssterilisation i Danmark 1929-67 /". København: Gyldendal.
- . 2010. "Racehygiejne i Danmark 1920-1956." Kbh: Information.
- Konow, Lennart. 2014. "Tjenestemand | lex.dk". Den Store Danske. 27. februar 2014. <https://denstoredanske.lex.dk/tjenestemand>.
- Koselleck, Reinhart. 2007. *Begreber, tid og erfaring*. 1. udg. København: Hans Reitzels Forlag.
- Lidegaard, Bo. 2001. *En fortælling om Danmark i det 20. århundrede*. 1. udgave, 5. oplag. Gyldendal.
- Lützen, Karin Cohr. 2008. "De gode gamle dage ude på landet". *Folk og kultur, årbog for dansk etnologi og folkemindevidenskab* 37 (1): 154–64.
- "Lønmodtagerorganisationernes medlemstal (hovedorganisationer) 2007-2020". 2020. Danmarks Statistik.
- Madsen, Per Kongsjok. 2013. "Efterløn | lex.dk". Den Store Danske. 4. november 2013. <https://denstoredanske.lex.dk/efterl%C3%B8n>.
- "Medlemstal i de Samvirkende Fagforbund". 2020. LO. <https://lo.wp.prod.ng.peytz.dk/om-lo/los-historie/fakta-los-historie/medlemstal-i-de-samvirkende-fagforbund/>.
- Mikkelsen, Arne. 2021. "Marshallplanen | lex.dk". Den Store Danske. 7. juni 2021. <https://denstoredanske.lex.dk/Marshallplanen>.
- Nevers, Jeppe. 2011. *Fra skældsord til slagord: demokratibegrebet i dansk politisk historie*. 2. oplag. Bd. 2011. University of Southern Denmark studies in history and social sciences, v. 412. Odense: Syddansk Universitetsforlag.
- Nissen, Henrik. 2012. "Den lille socialreform | lex.dk". Danmarkshistorien. 14. maj 2012. https://danmarkshistorien.lex.dk/Den_lille_socialreform.

- Nørgaard, Anne Engelst. 2015. "Den almindelige stemmeret, 1848-". 26. august 2015. <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/den-almindelige-stemmeret-1848/>.
- Nørum, Bjarne, og Ove W. Dietrich. 2014. "Dansk Arbejdsgiverforening | lex.dk". Den Store Danske. 13. november 2014. https://denstoredanske.lex.dk/Dansk_Arbejdsgiverforening.
- Olesen, Thorsten Borring, og Bjørn Poulsen. 2021. *En Danmarkshistorie: fra middelalder til nutid*. 1. udgave, 1. oplag. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- "Overenskomstændringer i arbejdstiden 1900-2010". 2012. FAOS.
- Richardson, Katherine. 2021. "Den store acceleration | lex.dk". Den Store Danske. 26. maj 2021. https://denstoredanske.lex.dk/den_store_acceleration.
- Rüdiger, Mogens. 2012. "Dyrtidsregulering | lex.dk". Den Store Danske. 1. marts 2012. <https://denstoredanske.lex.dk/dyrtidsregulering>.
- Scheuer, Steen. 2009. "Samarbejdsudvalg | lex.dk". Den Store Danske. 1. februar 2009. <https://denstoredanske.lex.dk/samarbejdsudvalg>.
- Svensson, Palle. 2012. "Var vore forfatningsfædre demokrater?" *Temp - tidsskrift for historie* 3 (5): 5–27.
- Sørensen, Astrid Elkjær, Thorsten Borring Olesen, og Rosanna Farbøl. 2018. "De økonomiske balanceproblemer i 1970'erne". 1. november 2018. <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/de-oekonomiske-balanceproblemer-i-1970erne/>.
- Sørensen, Astrid Elkjær, Thorsten Borring Olesen, og Niels Wium Olesen. 2018. "Folkepension, 1956-". 9. oktober 2018. <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/folkepension-1956/>.
- Thejsten, Thorkild. 2009. "Folkeskolens formålsparagraf gennem tiderne". Fagbladet Folkeskolen. <chrome-extension://efaidnbmninnnigpccajpcgiclfndmkaj/viewer.html?pdfurl=http%3A%2F%2Fwww.abc247.dk%2Fwp-content%2Fuploads%2F2014%2F04%2Fstreamfile.pdf&clen=109220&chunk=true>.
- Thodberg, Christian. 2020. "N.F.S. Grundtvig | lex.dk". Den Store Danske. 3. marts 2020. http://denstoredanske.lex.dk/N.F.S._Grundtvig.
- Vammen, Hans. 2021. "Junigrundloven | lex.dk". Den Store Danske. 7. maj 2021. <https://denstoredanske.lex.dk/Junigrundloven>.
- Villaume, Poul. 2020. "1970'ernes socialreformer | lex.dk". Danmarkshistorien. 5. august 2020. https://danmarkshistorien.lex.dk/1970'ernes_socialreformer.
- Werner, Helge, og Per Jacobsen. 2012. "Eksklusivklausul | lex.dk". Den Store Danske. 11. januar 2012. <https://denstoredanske.lex.dk/eksklusivklausul>.
- Wøllekær, Johnny. 2009. "Aldersrente | lex.dk". Den Store Danske. 28. januar 2009. <https://denstoredanske.lex.dk/aldersrente>.
- Zahle, Henrik. 2016. "Danmark - forfatning | lex.dk". Den Store Danske. 2016. https://denstoredanske.lex.dk/Danmark_-_forfatning